

YÜRÜTME ORGANININ GÜÇLENDİRİLMESİ EĞİLİMİNİN CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNE GEÇİŞE ETKİLERİ

Arş. Gör. Didem ERDOĞAN *

Öz

Üçüncü demokrasi dalgası sürecinde demokrasiye geçen ve demokrasi ile yönetilmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından biri hükümet sistemi tercihi noktasında yaşanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle Bakanlar Kurulunun varlığına son verilmiş, yürütme yetkisi tek başına cumhurbaşkanına bırakılmıştır. Fakat yeni sistemde, parlamenter sistemdeki bakanlardan farklı bir konuma sahip olan bakanlar, varlığını korumaya devam etmektedir.

Çalışmamızda cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş sürecinde, yürütme organında yer alan cumhurbaşkanının güçlendirilmesi eğilimini, Bakanlar Kurulunun kaldırılmasını gerektiren sebepleri ve bu sebeplere dayanılarak, Bakanlar Kurulunun kaldırılmasının ne derece isabetli olduğunu açıklamaya çalışacağım.

Anahtar Kelimeler

Bakanlar Kurulu • Cumhurbaşkanı • Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi •
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi • 2017 Anayasa Değişiklikleri

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye | Asst., Süleyman Demirel University, Faculty of Law, Department of Constitution Law, Isparta, Turkey.

✉ didemerdogan@sdu.edu.tr • ORCID 0000-0003-4007-5675

📄 **Atıf Şekli** | Cite As: ERDOĞAN Didem, "Yürütme Organının Güçlendirilmesi Eğiliminin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Geçişe Etkileri", *SÜHFD.*, C. 29, S. 1, 2021, s. 219-261.

📄 **İntihal** | **Plagiarism**: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

THE EFFECTS OF STRENGTHENING THE EXECUTIVE AUTHORITY ON THE TRANSITION TO THE PRESIDENTIAL GOVERNMENT SYSTEM

Abstract

One of the most important problems of the countries that have just proclaimed the democracy and are governed by democracy is being experienced at the point of preference for the government system within the process of the third wave of democracy. With the transition to the Presidential System of Government, the existence of the Council of Ministers was ended and the Executive Power has been left to the discretion of the President. Nevertheless, in the new system, ministers who have a different position than those in the Parliamentary system keeps going on.

In our study, I will try to explain the tendency to strengthen the President within the position of Executive authority during the transition to the Presidential Government System, the reasons for the abolition of the Council of Ministers and, based on these reasons, to hit the target that is appropriate to abolish the Council of Ministers.

Key Words

Council of Ministers • The President of Republic • Presidential Decree • Presidential Government System • 2017 Constitutional Amendments of Turkey

GİRİŞ

Ülkemizde 21.01.2017 tarihinde kabul edilen 6771 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”un¹ 16.04.2017 tarihinde zorunlu halkoylamasıyla kabulünün ardından, bu yasanın 18. maddesinde belirtildiği gibi aşamalı olarak üç dönemde hayata geçirilmesi uygun bulunan düzenlemeler öngörülmüştür.

Değişikliklerin bir kısmı kanunun yürürlüğe girdiği tarihte, bir kısmı bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra birlikte yapılacak ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin takvimin yürürlüğe girdiği tarihte ve son kısmı da birlikte yapılacak TBMM ve cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda seçilecek Cumhurbaşkanı'nın göreve başlama tarihi olarak belirtilmişti. En nihayetinde, 2019 yılının Kasım ayında yapılması planlanan seçimlerin, alınan erken

¹ Resmî Gazete, 11.02.2017 tarihli ve 29976 sayılı.

seçim kararıyla 24.06.2018 tarihinde gerçekleşen Cumhurbaşkanı ve milletvekili genel seçimlerinden sonra, 09.07.2018 tarihinde tüm hükümler yürürlüğe girmiştir. Bunların içinde en dikkat çekici olanı, elbette hükümet sistemi değişikliğine ilişkin olanlarıdır.

Anayasa değişikliğinin ardından, yürütme yetkisinin tümünün tek bir organa ait olduğu, başkanlık sistemine özgü monist yürütme yapısı benimsenmiştir. Bu nedenle parlamenter sistemden, bir nevi başkanlık sistemine geçtiğimiz anayasal yapımızın incelenmesi, Türk tipi başkanlık sistemi modeline geçiş süreciyle yürütme erkinin güçlendirilmesi eğilimi ile arasındaki ilişkinin mahiyetinin ortaya konması gerekmektedir.

I. 1982 ANAYASASININ BENİMSEDİĞİ HÜKÜMET SİSTEMİNDEN SAPMALAR

1982 Anayasasında parlamenter sistemin benimsenmesi ile 1961 Anayasasının benimsediği hükümet sistemi geleneği devam ettirilmiştir. Fakat iki Anayasa arasında, yasama, yürütme ve yargı ilişkilerinin mahiyeti² bakımından, 1982 Anayasası döneminde yürütme lehine değişen bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Bunun temelinde, kuvvetler ayrılığı teorisini benimsemiş tüm anayasal demokrasilerde, devletin görevlerinin artmasıyla birlikte, yasama organının gelişen şartlara ayak uydurmaya ağır ve hantal yapısıyla yetişememesi yatmaktadır³. Anayasal devlet ile demokratik devletin bir sentezi olan anayasal demokrasilerde istikrarın sağlanabilmesi, anayasal devletin kurumlarına ihtiyaç bulunduğu idrakiyle mümkündür⁴. Parlamenter sistemde devlet başkanı, yürütme organının sorumsuz başı, devlet birliğinin ve ülkenin bütünlüğünün

² 1961 Anayasasında yasama ve yürütme ilişkilerinin analizi konusunda bk. ÖZÇELİK, Ahmet Selçuk. "Yeni Anayasamız Muvacehesinde Yasama ve Yürütme Organlarının Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", İÜHFİM, C. XXVII, S. 1-4, 1961, s. 34-44.

³ TANÖR, Bülent, YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 19. bs., İstanbul, Beta Yayıncılık, 2019, s. 385, YOKUŞ, Sevtap, "Cumhurbaşkanı ve Başbakanın Konumu Üzerinden Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları", 1982 Anayasası'nın 30. Yıl Bilançosu, Ed.: Nihan Yancı Özalp, Sinem Şirin, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014, s. 13-41.

⁴ TÖGEL, Akif "Anayasal ve Militan Demokrasi Algısı Üzerine", YBHD, S. 1, 2007/3, s. 115.

sembolik temsilcisidir⁵. Fakat ülkemizde, yapılan Anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin genişletilmesi; parlamenter sistemin özelliği olan cumhurbaşkanlığı makamını devletin başı olarak sembolik, etkisiz olma⁶ durumundan çıkarıp daha geniş yetkilerle donatılmış bir makam haline getirmiştir. Bu da parlamenter sistemden sapma, yarı başkanlık sistemine doğru kaymanın bir göstergesi ve son olarak da hükümet sistemi değişikliğine yol açan bir etken olarak değerlendirilmektedir. 1982 Anayasasının hazırlanması aşamasında da Danışma Meclisindeki tartışmalarda, bazı üyeler tarafından anayasa tasarısında düzenlendiği şekliyle yürütme organının özelliklerinin parlamenter hükümet sistemine uymadığı şu sözlerle ileri sürülmüştür:

“Sayın Komisyonumuzun getirdiği Tasarıda, parlamenter rejim diyebileceğim şekilde bir icra organının düzenlendiğine inanamıyorum. Bu bir parlamenter rejimin kendi mantığına, kendi rasyoneline uyan bir düzenleme değildir”⁷.

“Tasarıda yasamada tek meclis, yürütmede ise Cumhurbaşkanının kuvvetli olduğu bir parlamenter sistem getirilmiştir. Mutlaka güçlü devletin başkanına da güç verecek yetkilerin olması gereklidir. Ancak, yürütmenin sıhhatli işlemesi için de Başbakanın ve Bakanlar Kurulunun da güçlü kılınması tabiidir”⁸.

Yürütme organı yapısı itibariyle gerekli tedbirleri almada yasama organına nazaran daha hızlı ve uygun hareket edebilme kabiliyetine sahiptir. Yasama organının yürütme karşısındaki etkinliğini zayıflatan nedenler arasında, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması ile hükümetlerin kurulması ve güvenoyu almada parlamentolardan yana yaşadığı güçlükler örnek gösterilebilir⁹. Uluslararası ilişkilerin seri bir şekilde neticeye

⁵ KARATEPE, Şükrü, Anayasa Hukuku, Ankara, Savaş Yayınevi, 2013, s. 143.

⁶ ULUŞAHİN, Nur “Türkiye’de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, C. III, S. 1, 2011, s. 33.

⁷ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 125. Birleşim, T.: 11/08/1982, 3. Oturum, C. VII, s. 401, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c007/dm_02007125.pdf, 12 Temmuz 2020.

⁸ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 126. Birleşim, T.: 12/08/1982, 1. Oturum, C. VII, s. 458, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/DM_/d02/c007/dm_02007126.pdf, 12 Temmuz 2020.

⁹ TURAN, İlter, “Parlamenter Demokraside Denetim İşlevi ve Türkiye”, AÜSBFD, C. XXXIII, S. 1, 1978, s. 8-9.

kavuşturulma özelliği, az sayıda muhatapla sürekli ve düzenli karar alınabilmesiyle mümkündür¹⁰. Yürütme organının güçlendirilmesinin temelinde yatan bir diğer önemli neden ise ekonomik kriz, yaygın şiddet hareketleri, doğal afetler, terör ve savaş tehdidi gibi olağanüstü hallerin varlığıdır¹¹. Yürütme lehine gerçekleştirilen bu farklılıkları; yürütmenin kendi içinde güçlendirilmesi, yürütmenin yasama organı karşısında güçlendirilmesi ve yürütmeyi güçlendirmek maksadı ile yargı yetkisinde yapılan kısıtlamalar olmak üzere üç grupta inceleyebiliriz¹².

Yürütmenin kendi içinde güçlendirilmesine yönelik anayasal hükümleri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlar, Cumhurbaşkanının statüsünde yapılan değişiklikler ve merkezi idareyi güçlendirici tedbirlerdir.

Cumhurbaşkanının statüsü konusunda yapılan değişiklikler, Cumhurbaşkanının seçimi, görevleri ve resen imzaladığı kararlar ve emirler aleyhine hiçbir yargı merciine başvurulamayacağı ile ilgilidir. Böylece Cumhurbaşkanının 1961 Anayasasında benimsenen saf parlamenter sistemin “iki kanatlı” yapısıyla bağdaşmayacak düzenlemeler yapılmıştır¹³. Saf parlamenter sistemde yürütme organının iki kanatlı olarak nitelendirilmesinin nedeni, iki kanatlı bir canlıyı gözümüzün önüne getirdiğimizde, özel bir dengeyle uçmayı sağladığı ayrıksı bir özellikle doğal görünümünü tamamlayabilmesidir¹⁴. Dolayısıyla dengeyi sağlayan kanatlardan biri farklılaştırıldığında, bunun, parlamentoda aksak veya bozulmuş bir yapıya sebebiyet vereceği, parlamentoda dengenin kaybolacağı ve normalden sapma yaşanacağı kuşkusuzdur¹⁵.

1982 Anayasasının ilk haline baktığımızda, Cumhurbaşkanına Anayasanın 101. maddesi uyarınca, Meclis üye tamsayısının 1/5'inin yazılı

¹⁰ TURAN, s. 8.

¹¹ SÖYLER, Yasin, Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2018, s. 220.

¹² KUZU, Burhan, Anayasa Hukukumuzda Yürütme Organının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi ve Güçlendirilmesi Eğilimi, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1987, s. 163-168.

¹³ ULUŞAHİN, Nur, “Rejim Muhafızlığından ve İki Başlılıktan Vazgeçmek”, Birikim, S. 219, 2007, s. 18-26.

¹⁴ ULUŞAHİN, Nur, “Anayasa Sorunu Üzerine: Sivil Anayasa Tartışmasının Gölgesinde 21 Ekim Referandumu”, Ankara Barosu Dergisi, Y. 65, S. 3, 2007, s. 7.

¹⁵ ULUŞAHİN, Anayasa Sorunu, s. 8.

önerisiyle Meclis dışından da seçilebilme imkânı tanındığını görmekteyiz. Öte yandan Cumhurbaşkanının görevlerine ilişkin hükümler, önceki anayasalarda, anayasanın muhtelif hükümlerine serpiştirilmiş durumdayken, 1982 Anayasasında bu yetkiler tek bir madde halinde 104. maddede toplanmıştır¹⁶. Böylece Cumhurbaşkanının yasama, yürütme ve yargı ile ilgili görevleri ve yetkileri teker teker sayılarak, Anayasada en net tanımlanmış organ olan Cumhurbaşkanının, Anayasanın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetmesinin

¹⁶ 1982 Anayasasının ilk halindeki 104. madde şu şekildedir: “Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir. Bu amaçlarla Anayasanın ilgili maddelerinde gösterilen şartlara uyarak yapacağı görev ve kullanacağı yetkiler şunlardır: a) Yasama ile ilgili olanlar: Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapmak, Türkiye Büyük Millet Meclisini gerektiğinde toplantıya çağırarak, Kanunları yayımlamak, Kanunları tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri göndermek, Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak, Kanunların, kanun hükmündeki kararnamelerin, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü’nün, tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesi ile Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar vermek, b) Yürütme alanına ilişkin olanlar: Başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek, Başbakanın teklifi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek, Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırarak, Yabancı devletlere Türk Devletin temsilcilerini göndermek, Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek, Milletlerarası andlaşmaları onaylamak ve yayımlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek, Genelkurmay Başkanını atamak, Millî Güvenlik Kurulunu toplantıya çağırarak, Millî Güvenlik Kuruluna Başkanlık etmek, Başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilân etmek ve kanun hükmünde kararname çıkarmak, Kararnameleri imzalamak, Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebi ile belirli kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak, Devlet Denetleme Kurulunun üyelerini ve Başkanını atamak, Devlet Denetleme Kuruluna inceleme, araştırma ve denetleme yaptırtmak, Yükseköğretim Kurulu üyelerini seçmek, Üniversite rektörlerini seçmek, c) Yargı ile ilgili olanlar: Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcivekilini, Askerî Yargıtay üyelerini, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi üyelerini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmek. Cumhurbaşkanı, ayrıca Anayasada ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleri ile diğer görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır.”

kolaylaştırılması amaçlanmıştır¹⁷. Kuzu'ya göre tüm bu yetkilerin tek bir başlık altında toplanmasının amacı, sistematik kolaylık sağlamanın ötesinde, cumhurbaşkanlığının tüzel konumuna ne kadar fazla önem verildiği konusunda psikolojik bir etki yaratmaktır¹⁸.

Merkezi idareyi iyileştirmeye yönelik tedbirlerin, aslında 1982 Anayasası döneminin çok daha öncesinde, 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) adı verilen, ekonomik, sosyal ve kültürel politikalarda hükümete destek vermek amacıyla oluşturulan kurumun tesiriyle alınmaya başlandığını söyleyebiliriz. DPT'nin kurulmasından önce dağınık yapıda olan çalışmalar, DPT'den sonra yerini planlı çalışmalara bırakmıştır¹⁹. 1963 yılında hazırlanan, Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP), 1972 yılında hazırlanan, İdarenin Yeniden Düzenlenmesi İlkeler ve Öneriler (İYD) ve 1991 yılında hazırlanan, Kamu Yönetimi Araştırma Projesi (KAYA) bunların başlıcalarıdır. Temel hedefleri kamu yönetimini iyileştirme felsefesi temelinde, personel ücretleri, kırtasiyeciliğin azaltılması, yetki devri sisteminin daha etkin kılınması, denetleme ve koordinasyon eksikliğinin giderilmesi, mevcut kaynakların verimli kullanımını gibi birçok aksaklığı gidermeye yönelik olan bu projeler, merkezi idarenin problemlerini tespit etmekten öteye çok gidemeseler de ortaya çıkan çözüm önerileri gelecekteki çalışmalara ışık tutmaya devam edecektir²⁰.

Yürütmenin yasama karşısında güçlendirilmesi, yine Anayasanın lafzından anlaşılmaktadır. 1961 Anayasası, parlamenter rejimin temel prensibi olan dengeli bir yasama-yürütme iş birliğinin aksine yürütmenin alanını kısıtlamış, 1982 Anayasası ise bu tutumun aksine yürütmeyi güçlendirici adımlar atmıştır. 1982 Anayasasıyla yürütme organı, yürütme işini sadece "görev" olarak yapan bir organ olma statüsünden çıkarılarak, aynı zamanda kaynağını doğrudan Anayasadan aldığı geniş bir takdir

¹⁷ ATAR, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 11. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 291.

¹⁸ KUZU, 1987, s. 165.

¹⁹ KAYA, Fevzi, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yapılan İdari Reform Çalışmalarının Karşılaştırmalı Analizi", Sosyal Bilimler Dergisi, S. 48, 2016, s. 174.

²⁰ KAYA, s. 174-180.

“yetki”si ile donatılmıştır²¹. Böylece konumuza ışık tutan 1982 Anayasasının “Yürütme Yetkisi ve Görevi” başlıklı 8. maddesinin ilk halindeki lafzıyla “Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir” hükmü, yürütmenin elini güçlendirecek biçimde hayata geçirilerek, çağın gereklerine de ayak uydurulmaya çalışılmıştır²². Öte yandan, 1982 Anayasasının ilk halinin başlangıç kısmında yer alan “...Kuvvetler ayrımının, Devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli Devlet yetkilerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medenî bir işbölümü ve işbirliği olduğu ve üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu...” ifadesi, yasa organı ile yürütme organının işlevlerine, karşılıklı konum ve etkinliğine vurgu yaparak, 8. maddeyi destekleyici olmaktan uzaktır²³. Duran, 1982 Anayasasının başlangıç kısmında yer alan bu ifadenin teorik bir parlamenter sistem ifadesi olduğunu, dönemin siyasi ve hukuki gerçekliğini yansıtmadığını savunmaktadır²⁴.

Ayrıca yürütme organı, Anayasanın 121 ve 122. maddeleri gereğince olağanüstü hallerde, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hallerinde kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi ile donatılarak yasamaya karşı güçlendirilmiştir.

Son olarak yürütmenin kendi içinde ve yasa organı karşısında güçlendirilmesiyle yetinilmeyerek, yargı organı karşısında da güçlendirilmesi yolu tercih edilmiştir. 1982 Anayasası birçok maddesinde, denetim alanı, dava açacak kişi ve kuruluşlar ve dava süresi bakımından kısıtlamalar getirmiştir. Milli Güvenlik Konseyi döneminde çıkarılan kanun hükmünde kararname gibi olağanüstü dönemlerde Cumhurbaşkanlığındaki Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılacak kanun hükmünde kararname de Anayasa Mahkemesi denetimi dışında

²¹ DAL, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1992, s. 262.

²² TANÖR, Bülent, İki Anayasa, 1961-1982, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013, s. 104.

²³ DURAN, Lütfi, “III. Cumhuriyetin “Yürütme”si: Kuvvetli İcra mı, Kişisel İktidar mı?”, Bahri Savcı’ya Armağan, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, C. XXIV, S. 221, 1988, s. 99.

²⁴ DURAN, s. 99.

tutulmuştur (AY geçici m. 15/son, m. 148/1). Anayasa yargısında iptal davası açma süresi doksan günden altmış güne indirilmiş, iptal davası açabilecek kişi ve kuruluşların kapsamı da daraltılmıştır (AY m. 151, 148/2). Şekil bakımından denetleme, Cumhurbaşkanınca veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin beşte biri tarafından istenebilmektedir (AY m. 148/2).

Öte yandan 1961 Anayasası döneminde Hâkimler Kurulu ve Savcılar Kurulu olmak üzere iki ayrı kurul halinde düzenlenen hâkimlerin ve savcılarının statüleri birleştirilerek, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu şeklinde tek bir kurul olarak revize edilmiştir (AY m. 139,140). Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçme görevi de Cumhurbaşkanına tanınmıştır (AY m. 104).

Parlamentelelerin bilgi seviyesini aşan ve teknik ve uzman bir kadro gerektiren konuların yürütmeye bırakılması fikri gayet tabiidir. Özellikle iktisadi ve mali konularda parlamentelelerin etkisinin sadece “evet” veya “hayır” demekten ibaret olduğunu savunan Kuzu’ya göre parlamenteleler zaman içerisinde “*umumi politika direktiflerinin verildiği bir yer*” haline gelmiştir²⁵. 1982 Anayasasında yürütmeyi güçlendirmeye yönelik pek çok düzenleme yapılsa da Tan’a göre bu atılımlar anayasal düzenlemeler yanında başka birçok parametreyle birlikte değerlendirilmesi halinde anlam ifade edebilir²⁶. Tan, Cumhurbaşkanının kişiliğinin, arkasındaki toplumsal desteğin, hükümet ile parlamento arası ilişkilerin ve çoğunluğu elinde bulunduran partinin/partilerin parlamentoadaki ağırlığının da büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır²⁷. Kuzu’da yürütme organının güçlenbilmesinin koşulunu parlamentoada güçlü bir desteğe sahip olmasına bağlamıştır²⁸.

Sonuç olarak 1982 Anayasasının ilk şeklinde, parlamentele rejimin vazgeçilmez unsuru olan kuvvetlerin iş birliği ve karşılıklı organik etkiler

²⁵ KUZU, 1987, s. 16-17.

²⁶ TUN, Turgut, “1982 Anayasası Yönünden Yürütme Görevi ve Yetkisinin Niteliği (Güçlü Devlet ya da Güçlü Yürütme)” AYD, C. I, 1984, s. 47.

²⁷ TAN, s. 47.

²⁸ KUZU, Parlamentele Rejiminde, s. 61.

prensibi fazlasıyla gerçekleştiği gibi bu dengenin yürütme lehine bozulduğunu söylemek mümkündür²⁹.

A. 2007 Yılında Yapılan Anayasa Değişiklikleri ve 2014 Seçimleri Sonrası

Ülkemizde Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi başta olmak üzere birtakım anayasal değişiklikler içeren 31.05.2007 tarihli, 5678 sayılı Kanun, 21.10.2007 tarihinde referandum yoluyla kabul edilmiştir. Cumhuriyet tarihimizde beşinci referandum olma özelliğini taşıyan anayasa değişikliklerine göz attığımızda, en çok dikkat çeken durumun Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Soysal, bu konudaki endişelerini henüz anayasa değişikliği yapılmadan evvel şöyle ifade etmiştir:

“Cumhurbaşkanını doğrudan doğruya halka seçtirme tezini savunanların böyle bir değişiklik ile devlet sisteminde ne gibi sonuçlara gidileceğini etraflıca düşünmedikleri bellidir. Düşünselerdi, bu durumla birlikte anayasa düzeninde yapılacak ayarlamalara ilişkin öneriler getirmeleri gerekirdi.

Çünkü, bu ayarlamalar yapılmazsa, devlet düzeninin parlamenter sistemden başkanlık sistemine doğru kayması önlenemeyecektir.

Temel sorun şudur: Devlet başkanını halkın seçmesi, böyle seçilecek olan kişiye müthiş bir güç kazandırmak demektir. Anayasa kuralları bu gücü hafifletmek için ne gibi frenler getirirse getirsin ve o kişi anayasayla ne denli yetkisiz kılınırsa kılınm, kendisini halk seçtiği için sabah tıraş olurken aynaya baktığı zaman, arkasında milyonlarca oyun verdiği gücü duyacak ve bütün bu sınırlamaları geçersiz saymaktan kendini alamayacaktır...”³⁰.

Kanaatimizce, Soysal'ın endişesinin ardında yatan neden, ülkenin mevcut siyasal alt yapısının böyle bir değişikliğe namüsaıt olduğunu düşünmesidir. Aynı yönde düşünen Eroğul'a göre de 1909 yılından bu yana hükümet sistemini, adım adım parlamenter hükümet sistemi çerçevesinde tutmaya çalışan ülkemiz için, Cumhurbaşkanının yürütmeye ilişkin yetkilerini artırmadan ve bu yetkileri açık biçimde belirleyecek bir dizi

²⁹ KUZU, 1987, s. 163.

³⁰ Mümtaz Soysal'ın bu konudaki beyanatının tamamı için bk. Cumhuriyet Gazetesi, 09 Haziran 2006, (Erişim) <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/2006/6/9/2.xhtml>, 20 Temmuz 2020.

önlem alınmadan, Cumhurbaşkanını halka seçtirmek hem onun tarafsız kalmasını engelleyecek hem de yasama organı ile çatışmasına zemin hazırlayacaktır³¹. Uluşahin de 2007 yılında yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının halka seçtirilmesi usulünde, farklı seçim döngüleri sonucunda iş başına gelen yasama ve yürütme erklerinin aynı ölçüde meşruluk iddiasında bulunabilmeleri ihtimalinin, bölünmüş çoğunluklara yol açacağını dile getirmektedir³². Yine Özkul'a göre de halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının yetkileri için ne tür önlemler alınursa alınsın, Cumhurbaşkanını faaliyet ve icraatlarında frenlemek, denetlemek ve anayasal sınırlarda tutmak oldukça zor olacaktır³³.

2007 yılında yapılan Anayasa değişikliğinden önce, Cumhurbaşkanı TBMM tarafından seçilmekteyken, yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi hükümet sistemi tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Yapılan değişikliklerle Cumhurbaşkanının hukuki statüsünün, tam olarak Fransa'daki yarı başkanlık sisteminde olduğu kadar sistemin temel unsuru haline geldiği söylenemese de Cumhurbaşkanıya tanınan geniş yetkiler, Türkiye'nin hükümet sistemini yarı başkanlık sistemine yaklaştırmıştır³⁴.

1982 Anayasasında, 5678 sayılı Kanunla 21.10.2007 tarihli referandum sonucu yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu arasındaki dengenin ciddi şekilde etkilendiğini söylemek mümkündür. Çünkü yapılan değişikliklerle saf parlamenter sistemin doğası gereği sorumsuz devlet başkanı³⁵ ile sorumlu hükümet anlayışından, iki başlı yürütmeye, yani tek meşruluk sisteminden çift meşruluk sistemine doğru bir geçişin olduğunu söyleyebiliriz³⁶. Dahası bu durumu, Cumhurbaşkanının

³¹ EROĞUL, Cem, "2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler", AÜSBFD, C. LXII, S. 3, 2007, s. 175-176.

³² ULUŞAHİN, 2011, s. 35-36.

³³ ÖZKUL, Fatih, 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 225.

³⁴ ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 19. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2019, s. 319.

³⁵ TURHAN, Mehmet, "Parliamentarism or Presidentialism?: Constitutional Choice For Turkey", AÜSBFD, C. XLVII, S. 1, 1992, s. 162.

³⁶ ULUŞAHİN, Anayasa Sorunu, s. 24.

sorumsuzluğu esasıyla bağdaştırmayarak hukuk devletinden sapma sonucunu doğurduğunu iddia eden yazarlar mevcuttur³⁷.

Aynı zamanda 2007 yılında yapılan anayasa değişikliklerinin ayrıntılarına göz attığımızda, Türkiye'nin hükümet sisteminin revizyonuna yönelik bir başlangıcın olduğunu ifade etmek gerekir³⁸. Bunun doğal sonucu olarak 1982 Anayasası insicamını kaybetmeye başlamıştır. Başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve diğer rejimlerle yönetilen ülkelerin belirlendiği ve Robert Elgie tarafından oluşturulan listede³⁹ 2007 Anayasa değişikliğinden sonra, Türkiye parlamenter sistemle yönetilen ülkeler içinde yer almamakta idi. Bunun nedeni, 2007 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Türkiye'nin parlamenter sistem içerisinde değil, yarı başkanlık sistemi içerisinde görülmesidir⁴⁰. 2007 Anayasa değişikliğinin ardında cevaplanmamış birçok soru bıraktığını vurgulayan Elgie, 2017 Anayasa değişikliği ile en nihayetinde Türkiye'yi başkanlık sistemini benimseyen ülkeler listesine dâhil etmiştir⁴¹.

Tarihsel sürece bakıldığında ülkemizde 2007 yılında yapılan anayasa değişikliği ile yükselen hükümet sistemi tartışmaları, 2014 yılı sonrasında gerçekleştirilen uygulamalarla daha da belirsiz bir hal almıştır. Gerçekten de o dönemin hükümet sistemi yapısını analiz ettiğimizde, bunun tam olarak parlamenter sistem, başkanlık ya da yarı başkanlık sistemi olduğunu söylemenin güç olduğunu görmekteyiz. Çünkü 1982 Anayasası bu haliyle hükümet sistemi bakımından herhangi bir tipolojiye uygun düşmemektedir⁴².

³⁷ AKYILMAZ, Bahtiyar, SEZGİNER, Murat, KAYA, Cemil, Türk İdare Hukuku, 8. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2017, s. 256.

³⁸ SEZGİNER, Murat, Günümüz Demokrasilerinde Kuvvetler İlişkisi ve 1982 Anayasası'nda Sorunlar, 2. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2010, s. 146-149.

³⁹ Listelerin tamamına ulaşmak için bk. (Erişim) <https://www.semipresidentialism.com/>, 15 Eylül 2020.

⁴⁰ BAYKAL BENLİOĞLU, Emel, "Fransız Örneği Işığında Kohabitasyon Dönemleri: Cumhurbaşkanı ile Başbakan Çatışması ve Uyumu", The Global: A Journal of Policy and Strategy, C. I, S. 1, 2015, s. 71.

⁴¹ ELGIE, Robert, "List of Presidential, Parliamentary and Other Countries" (Erişim) <https://www.semipresidentialism.com/?p=195>, 17 Eylül 2020.

⁴² SEYHAN, Feyza Merve, Türkiye'de Uygulanan Hükümet Sistemleri ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019, s. 178-188.

2007 yılında yapılan anayasa değişikliğine paralel olarak ilk kez 2014 cumhurbaşkanlığı seçiminde uygulanan, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi usulü, sistem tartışmalarının ve arayışlarının kaynağını oluşturmaktadır. 2007 yılında Anayasada yapılan değişiklikler ışığında Cumhurbaşkanının ve hükümetin anayasal yetkilerini kıyasladığımızda, yürütme yetkisinin kullanılması konusunda Cumhurbaşkanı-Başbakan arasında çekişme olma ihtimalini kuvvetlenmekte idi.

Toplumun her kesiminin bilinçlenmesi ve örgütlenmesinde lokomotif görevi gören⁴³ ve kamu politikalarının oluşturulmasında büyük katkıları bulunan⁴⁴ sivil toplum kuruluşlarının, siyasal ve sosyal örgütlenmelerini ve etkinliklerini gerçekleştirmelerinin neticesi olarak, yasama organında çok sayıda temsilcisinin yer almaya başlaması, yürütmenin eskiye görece daha serbest olan çalışma alanını daraltmaya başlamıştır. Böylece yürütme organı her konuda sıkı denetimle karşı karşıya kalarak, parlamentodan kanunları geçirmekte zorlanmaya başlamış ve yürütme organının “*kuvvetli icra*” sorunu baş göstermiştir. Bu nedenle zaman içerisinde yapılan düzenlemelerle parlamentonun öneminin azalması, yürütme organının icra kuvvetinin artırılması çalışmalarının doğal sonucu olarak görülmektedir⁴⁵. Mevcut anayasadaki idari teşkilatlanmanın en ideali olmadığını belirten Çağlayan’a göre, ülkedeki bölgesel farklılıklar ve talepler doğrultusunda bir ön karar oluşturularak, yerel yönetime veya merkezden yönetime ağırlık verilmesi ve bu hükümlerin anayasayla bir bütünlük içermesi halinde sorun aşılabilecektir⁴⁶. Uygun ise yeni anayasa yapım sürecinde, merkezi yönetimin zayıflatılarak, kamusal yetkilerin büyük oranda yerinden yönetimlere aktarılmasıyla toplumun siyasal

⁴³ ERDOĞAN, Didem, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Kullanılmasında Karşılaşılan Kavram Karmaşaları”, ABMYO Dergisi, C. XXXVIII, 2015, s. 34.

⁴⁴ SEVÜK, Mehmet Yaşar, AKIN, Pınar, “Kamu Politikalarını Etkileyen Resmi, Sivil ve Uluslararası Aktörler”, İAÜHFD, Y. 5, S. 2, 2019, s. 181.

⁴⁵ ÖZKOL, Adil, “Çağdaş Parlamenter Demokrasilerde Kuvvetli İcra Eğilimi”, AÜHFD, C. XXVI, S. 1, 1969, s. 60-69.

⁴⁶ ÇAĞLAYAN, Ramazan, “Yeni Anayasa ve İdari Teşkilat”, Liberal Düşünce, Y. 17, S. 66, 2012, s. 78.

katılımının aktifleştirilmesiyle daha demokratik, katılımcı ve özerk bir yapının sorunun çözümüne katkı sağlayacağını savunmaktadır⁴⁷.

Bilindiği gibi kanunların yapılış sürecinde, kanunlaşması istenen metnin, yasama organına, milletvekili tarafından teklif veya yürütme organı tarafından tasarı yoluyla sunulduğunu ve uygulamada kanunların çoğunluğunun tasarılarından oluştuğunu göz önüne alırsak parlamenter rejimde, yürütme organının yasa koyma faaliyetinin ruhunu oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz⁴⁸. Konuya ilişkin 26. yasama döneminin tüm yasama yıllarının karnesine baktığımızda, kanun tekliflerinin sayısının 2348 adet olduğunu ve bunların sadece 50 tanesinin kanunlaştığını⁴⁹, kanun tasarılarının ise 953 adet olduğunu ve bunların da 477 tanesinin kanunlaştığını⁵⁰ görmekteyiz. Görüldüğü gibi 26. yasama döneminde, yürütme organının, yasa yapma faaliyetine, %50'yi aşkın bir oranla katkı sağlamasına karşın, yasama organını oluşturan milletvekillerinden gelen kanun tekliflerinin ise sadece %2'lik bir kısmının kanunlaşmaya katkı sağladığını söyleyebiliriz. Yine geçmiş yasama dönemlerinde de benzer durumlara rastlanabilir. Bu verilerden hareketle yürütme organının, toplumun ekonomik ve sosyal açıdan daha teknik ve ihtiyaca yönelik hareket ettiğini söylemek mümkündür. Yürütmenin çağdaş işlevleri bağlamında da kanunları uygulayıcı mercii sıfatına haiz olmaktan ziyade, Anayasa Mahkemesi tarafından yürütmenin, “*plan, proje ve öngörü*” organı olduğu varsayımı kabul edilmektedir⁵¹. Bu bakımdan yürütme organının 2014

⁴⁷ UYGUN, Oktay, “Yeni Anayasada Merkezîyetçiliğin Azaltılması İçin Öneriler”, 1982 Anayasası'nın 30. Yıl Bilançosu, Ed.: Nihan Yancı Özalp, Sinem Şirin, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014, s. 84.

⁴⁸ YÜCEL, Bülent, Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetinin Belirleyicileri (Türkiye Uygulaması Üzerine Bir İnceleme), Ankara, Adalet Yayınevi, 2018, s. 81.

⁴⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi Geçmiş Dönem Kanun Tasarı ve Teklifleri Sorgu Formu, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.sorgu_baslangic, 13 Eylül 2020.

⁵⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Geçmiş Dönem Kanun Tasarı ve Teklifleri Sorgu Formu, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.sorgu_baslangic, 13 Eylül 2020.

⁵¹ İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları için bk. TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku (Genel Esaslar), 16. bs., İstanbul, Beta Yayıncılık, 2013, s. 436'dan aktaran, FENDOĞLU, Hasan Tahsin, Anayasa Hukuku, 7. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2019, s. 595 dn. 13.

yılı sonrasında da güçlendirilmesi eğilimi kabul görmeye devam etmiştir. Dünya genelinde de uygulamanın bu şekilde ilerlediğini vurgulayan Dikmen Canıklıoğlu, parlamentolara yasalaşmak üzere sunulan taslakların büyük çoğunluğunun, hükümet tasarılarından -özellikle ekonomik niteliği ağır basan yasalar- oluştuğunu dile getirmektedir⁵².

19.10.2011 tarihinde faaliyetine başlayan “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Uzlaşma Komisyonu*”, yeni sivil bir anayasa oluşturma çalışmaları kapsamında ilk toplantısını 24. yasama döneminin 2. yılında, 06.10.2011 tarihinde gerçekleştirmiştir. Hemen belirtelim ki anayasa yapım sürecinde bu dönemde çokça tartışılan, tali iktidarın yeni anayasayı yapmaya yetkisinin olup olmadığı hususuna, konumuzun özünden uzaklaşmamak amacıyla değinmemeyi uygun görüyoruz⁵³.

2011 yılı genel seçimleriyle Mecliste yerini alan dört siyasi partiden üçer temsilcinin katılımıyla toplam on iki üyeden oluşan Komisyon, yine kendisi tarafından hazırlanan çalışma usullerine⁵⁴ göre, yeni anayasanın yapım sürecini yönetecek ve bir anayasa taslak metni hazırlayacaktır. Komisyonun çalışma usullerinin 13. maddesi gereğince, Komisyon tarafından oluşturulan anayasa taslak metni, gerek Uzlaşma ve Yasama Komisyonlarında ve gerekse Genel Kurulda partilerin mutabakatı olmadıkça değiştirilememekte ve bu metne ekleme yapılamamaktadır. Hazırlanan taslak metnin Meclis Başkanlığına verilmesinden sonra bu metin üzerinde mutabakata dayalı değişiklik yapılması halindeyse Anayasa Uzlaşma Komisyonunun görüşünün alınması öngörülmüştür.

Katılım, veri toplama ve değerlendirme, ilkelerin belirlenmesi ve metin oluşturma, metnin kamuoyuna sunulması ve kamuoyunca tartışılması ile kamuoyunda beliren görüşlere göre taslağın gözden geçirilerek teklif haline getirilmesi şeklinde dört aşamadan oluşması planlanan

⁵² DİKMEN CANIKLIOĞLU, Meltem, *Anayasa Arayışları ve Türkiye: Anayasal İktisat Eleştirisi*, İstanbul, BDS Yayınları, 1998, s. 308.

⁵³ Bu konuda detaylı bilgi için bk. GÖZLER, Kemal, *Kurucu İktidar*, Bursa, Ekin Kitabevi, 1998, (Erişim) <http://www.anayasa.gen.tr/kurucuiktidar.pdf>, 23 Ağustos 2020, AYDIN, Öykü Didem, “Biz, Halk Egemenliğin Sahibi”: *Halkın-Kurucu-Meclisi (Anayasa Konvansiyonu) ve Anayasa Yapımı: ABD ve Latin Amerika’nın Genel Çizgilerinden Türkiye İçin Bir Modele Doğru*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2011.

⁵⁴ TBMM Başkanlığı *Anayasa ve İçtüzük Sitesi*, (Erişim) https://anayasa.tbmm.gov.tr/calisma_esaslari.aspx, 22 Ağustos 2020.

anayasa yapım sürecinin sadece 1. aşaması olan katılım, veri toplama ve değerlendirme sürecinin 2012 yılının Nisan ayına kadar tamamlanmış sayılması öngörülmüş, bu süreye riayet edilerek bu aşama tamamlanmış, fakat diğer aşamalar için herhangi bir süre belirtilmemiştir. Anayasa Uzlaşma Komisyonu, birinci aşamada anayasa yapımına mümkün olan en geniş katılımı sağlamak adına, toplumun en küçük biriminden en genişine kadar her türlü kurumun, kuruluşun mevcudiyetine toplantılarında yer vermiş, bu maksatla üç alt komisyon oluşturmuştur. Çeşitli kuruluşların görüş ve önerilerine ulaşmayı öncelikli hedefleri arasına koyan Komisyon, sayısız dernek, vakıf, sendika, üniversite, baro, siyasi parti, muhtarlar birliği dernekleri, belediye birlikleri gibi kuruluşlarla iletişime geçerek birinci aşamayı tamamlamıştır.

İkinci aşama olan ilkelerin belirlenmesi ve metin oluşturma, yani yazım aşamasına 04.05.2012 tarihinde geçilmiş, fakat birinci aşamada olduğu gibi elde edilmesi beklenen fayda bu aşamada sağlanamamıştır. Komisyon çalışması neticesinde, üzerinde tartışılan 172 maddenin yalnızca 60 tanesinde uzlaşma sağlanabilmiş, kalan 112 madde ise şerhli olarak kayıtlara geçmiştir⁵⁵. Komisyonun çalışma usullerinde, 2012 yılı sonuna kadar tamamlamayı hedeflediği aşamaların ikincisi dahi bu zaman zarfında tamamlanamamış, son iki aşamaya ise hiç geçilememiştir. Böylece yeni bir anayasanın tümünde uzlaşmanın sağlanamayacağı anlaşıldığından, 2013 yılının sonunda Anayasa Uzlaşma Komisyonunun varlığına son verilerek, 24. yasama döneminde başlatılan ancak tamamlanamayan yeni ve sivil bir anayasa yapımı sürecine, TBMM'nin 26. yasama döneminde oluşturulan ve yine sivil anayasa konusunda çalışacak olan "*Anayasa Mutabakat Komisyonu*" ile devam edilmesi planlanmıştır.

İsmail Kahraman, Anayasa Mutabakat Komisyonunun ilk toplantısında yaptığı konuşmada⁵⁶, 1876 Anayasasının iki buçuk ay, 1921 Anayasasının iki ay, 1924 Anayasası üç ay on gün, 1961 Anayasasının dört buçuk ay, 1982 Anayasasının ise sekiz ay on günde hazırlandığına dikkat

⁵⁵ TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, (Erişim) https://anayasa.tbmm.gov.tr/calismalara_iliskin_belgeler.aspx, 27 Ağustos 2020.

⁵⁶ Konuşmanın tam metni için bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi Haber Sitesi, (Erişim) https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=135640, 11 Eylül 2020.

çekerek, yeni anayasa yapım sürecinin yirmi beş ay gibi uzun bir sürede dahi yetiştirilememesini tenkit etmiştir⁵⁷. Ülkemizin yalın, sürekli değişiklik yapılmasını gerektirmeyen, kalıcı nitelikte yeni bir anayasaya olan ihtiyacını hatırlatan Kahraman, yapılacak anayasanın kısa ve özlü bir temel kanun olması gerektiğini de vurgulamıştır⁵⁸.

Tüm bu açıklamalardan hareketle yasama ve yürütme organı arasında değişen dengelerin etkisiyle yeni bir anayasa oluşturulması ve görevlerin yeniden konumlandırılması amaçlanmış, fakat sancılı geçen sürecin, 2016 yılında oluşturulan Anayasa Mutabakat Komisyonu ile devamında karar kılınmıştır. Bu şekilde ülkemizde 2011-2015 yılları arasında anayasa arayışlarının uzun süre yoğun biçimde Meclis gündeminde kaldığını söyleyebiliriz⁵⁹.

Görüldüğü gibi yeni anayasa yapma fikri 2017 Anayasa değişikliğinden önce, gündemdeki sıcaklığını her daim korumuştur. Sivil toplum örgütleri ve kamuoyu da dâhil olmak üzere, mümkün olduğunca geniş, açık ve kapsayıcı bir şekilde gerçekleştirilecek olan Anayasa yapım sürecinin bu aşamaya evrilmesinde, geçmiş çalışmaların etkisi yadsınmayarak, sistemin, bu temel üzerine inşa edilmesi amaçlanmaktadır⁶⁰. İşin tabiatına sivil toplumun dinamizmi ve yapıcı özellikleri de dâhil edilirse tüm ülkeyi bağlayacak bir anayasaya erişilmesi mümkündür⁶¹. Hiç şüphesiz bu çalışmaların genel nitelikleri, yeni hükümet sistemini belirlemedeki diyalektik sürece ışık tutmuştur. Demiray da ülkemizde geniş

⁵⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Aylık Haber Bülteni, “Anayasa Mutabakat Komisyonu Çalışmaları”, Ed.: İlhami Giray Şahin, TBMM Basımevi, S. 211, Şubat 2016, s. 5-6, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/meclis_bulteni/s211.pdf, 12 Eylül 2020.

⁵⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Aylık Haber Bülteni, “Kahraman’dan Anayasa Çalışmalarına Devam Çağrısı”, Ed.: İlhami Giray Şahin, TBMM Basımevi, S. 211, Şubat 2016, s. 3-4, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/meclis_bulteni/s211.pdf, 12 Eylül 2020.

⁵⁹ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 35.

⁶⁰ Bu konuda yapılan kamuoyu yoklamasının ayrıntılı analizi için bk. GÜNDOĞDU, Ahmet, Sahadan Yeni Anayasaya: Algı, Beklenti ve Talepler, Ankara, Memur Sendikaları Konfederasyonu, 2011.

⁶¹ ÖKÇESİZ, Hayrettin, Hukuk Politikası’ndan, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2008, s. 125.

katılımlı ve aktif bir siyasetle Anayasa yapım sürecinde güven ve rıza oluşturmanın hayati derecede önemli olduğunu vurgulamaktadır⁶².

Anayasa tarihimize göz attığımızda, geçmiş dönemlerde yapılan hiçbir anayasanın, dingin ve sağlıklı bir atmosferde kaleme alınmadığını söyleyebiliriz⁶³. Nitekim 1982 Anayasasında yapılan değişikliklerle Anayasanın insicamını kaybettiğini daha önce ifade etmiştik. 1982 yılında askeri yönetim dönemi sonunda, halk oylamasıyla yapılan referandumda onaylanan mevcut Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, halkoylamasıyla 1987, 2010 ve 2017 yıllarında ve TBMM tarafından değişik zamanlarda 19 defa değiştirilmiş ve yapılan değişikliklerle Anayasanın 177 maddesinden 110'undan fazlası etkilenmiştir. Ancak ister referandum yoluyla ister meclis tarafından yapılsın, bu değişikliklerin, sorunlara ne ölçüde çözüm sağladığı konusu tartışmalıdır. Tanör ve Yüzbaşıoğlu'na göre 1982 Anayasasında 2010 ve 2017 yılında yapılan değişikliklerin haricinde yapılan değişikliklerin tamamının, demokratik, liberal ve hukuk devleti ilkesini geliştirmeye yönelik olduğu ve aslında bu değişikliklerle getirilen güvencelerin daha kapsamlılarının 1961 Anayasasında var olduğu, fakat 1971-1973 değişiklikleriyle getirilen kısıtlamalar sonrası uzun vadede hakkın yeniden teslimi olarak kabul görmektedir⁶⁴.

Hak yemez, özellikle 2010 yılı Anayasa tadiliyle ilgili olarak, yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulmaktayken, dar kapsamlı bir değişikliğin yapılmasını, sorunlu maddelerin bir kısmının değişiklik kapsamına alınmamasını ve değişikliklerin hayata geçirilmesi inisiyatifinin, temelde tek bir partinin elinde olmasını eleştirmiştir⁶⁵.

Demokratik rejimlerde, anayasanın içerik olarak fazla ve sık sık değiştirilmesinin pek sağlıklı olduğu kanaatinde değiliz. Çünkü demokratik rejim; çoğulcudur, maddi ve manevi değerlere saygılıdır, idealisttir ve

⁶² DEMİRAY, Nezahat, "Mistrust in Constitution Making Process in Turkey", 25th IVR World Congress of Philosophy of Law and Social Philosophy: "Law, Science Technology", 15-20 August 2011, Frankfurt, Germany, p. 351-352, (Erişim) <https://core.ac.uk/download/pdf/14523143.pdf>, 16 Temmuz 2020.

⁶³ BOZKURT, Fatma Duygu, Türkiye'nin Sivil Anayasa İhtiyacı, Ankara, Adalet Yayınevi, 2018, s. 214-215.

⁶⁴ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 73.

⁶⁵ HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, "2010 Anayasa Değişiklikleri ve Hukuk Devleti", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XIV, S. 2, 2010, s. 404.

üniversaldir⁶⁶. Devletin kemali, insanın mutluluğunu, refahını ve güvenliğini sağlamaktır. II. Dünya Savaşı sonrasında 19. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devriminin etkisiyle sosyal devlet anlayışının ortaya çıkışıyla devletin görevlerinde meydana gelen artış⁶⁷, sosyal devletin üstlendiği vazifelerini yerine getirebilmesi için yürütme organının düzenleme yetkisinin geniş ve etkili olması gerektiğini gözler önüne sermektedir⁶⁸. Sosyal bir elbise giymeye zorlanan siyasi iktidar bu sebeple yapısal değişime uğramış ve bu vazifesini ülke sınırları içerisinde yerine getirmiştir⁶⁹. Devletin üstlendiği bu vazifeler refah devletini muhafaza etmeye yönelik olup, toplumda meydana gelen çeşitli çıkar grupları arasında denge sağlamak, bireyin sosyal güvenliğini korumak ve ekonomik istikrarı muhafaza etmekten ibarettir⁷⁰.

Özellikle 2007 yılının son çeyreğinde dünyayı saran küresel ekonomik krizin etkilerini ortadan kaldıracı ve yeniden istikrarı sağlayabilmek için devletler, piyasanın işleyişine ciddi müdahalelerde bulunarak birtakım ekonomik paketler oluşturmuşlardır⁷¹. Şayet devlet, bu şekilde istikrarı sağlayamıyorsa görevini yapamıyor demektir ki bu anlamda, demokratik devletlerin anayasalarının her türlü ekonomik politikayı uygulamaya elverişli bir yapıda olması beklenmektedir⁷². Demokratik rejimin idealist olma özelliği, hiçbir şey beklemeden insanı kendine gaye edinmesinden kaynaklanmaktadır. Yokuş'un ifadesiyle kapsayıcı ve

⁶⁶ KUBALI, Hüseyin Nail, *Anayasa Hukuku Dersleri, Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969, s. 195-196.

⁶⁷ ÖZDEK, Yasemin, "Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü", *Kamu Hukukçuları Platformu, Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi Konulu Toplantı*, 19-20 Mayıs, 2011, Yakın Doğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 188.

⁶⁸ KUZU, 1987, s. 25, 168.

⁶⁹ TUNAYA, Tarık Zafer, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, 5. bs., İstanbul, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, 1982, s. 179.

⁷⁰ GÜMÜŞ, İskender, "Tarihsel Perspektifle Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci", *Journal of Political Administrative and Local Studies*, C. I, S. 1, 2018, s. 57-62, TURAN, s. 7.

⁷¹ ALGAN, Bülent, "Sosyal Devlet Düşerken: Bazı Yanılgılar ve Göz Ardı Edilen Gerçekler", *Kamu Hukukçuları Platformu, Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi Konulu Toplantı*, 19-20 Mayıs, 2011, Yakın Doğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 263.

⁷² SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 11. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1997, s. 245.

dönüştürücü çağdaş bir anayasa halkla başlamalı ve yine halkla tamamlanmalıdır⁷³. Bu nedenle yeni oluşturulacak anayasanın bu temelde olması, toplumun refahı ve esenliği bakımından büyük öneme haiz olduğu gibi, sosyolojik ve psikolojik açıdan da ülkemizin demokratikleşme sürecine olumlu katkıda bulunacaktır⁷⁴. Gözler de devletin kuruluşunun hukuki ve siyasi statüsünün bir vesikası niteliğini taşıyan anayasa metinlerinin, stabil olmayan özelliği nedeniyle değiştirilmesinin anormal bir durum olmadığını vurgularken, aynı zamanda istikrarın sağlanabilmesi için de mümkün olduğunca az değişiklikten yana olunması gerektiğini belirtmiştir⁷⁵.

B. 2017 Anayasa Değişikliği Sonrası

Devletler tarafından benimsenen herhangi bir yönetim anlayışının başarılı olmasının ardında iyi bir yönetimin ve yürütmenin olduğu yadsınmaz bir gerçektir. 2017 Anayasa değişikliğiyle özellikle cumhurbaşkanlığı makamı konusunda önemli gelişmeler yaşanmıştır.

2017 Anayasa tadili sonrasında kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle ilgili olarak Gözler, ülkemizde son yıllarda çoğulcu toplum yapısından uzaklaşarak, yöneticiler, seçimle iş başına gelse de tam olarak demokratik bir düzenin hâkim olmadığını ve temel hak ve hürriyetlerin yoğun ihlaliyle otoriter rejime doğru bir kaymanın yaşandığını dile getirmektedir⁷⁶. Küçük, bu konuda yeni hükümet sistemi açısından önemli olanın, demokratik hukuk devletiyle çelişecek düzeyde, tek bir organda yoğunlaşacak yetki paylaşımının ilkesel ve kurumsal mekanizmalarına anayasada yer verilmemesi olduğunu savunmaktadır⁷⁷.

Özbudun, ülkemizde uygulanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle devlet organları arasında kontrol ve denge prensibiyle hareket

⁷³ YOKUŞ, Sevtap, Türkiye’de Çatışma Çözümünde Anayasal Arayışlar, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2013, s. 214.

⁷⁴ ATAR, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 13. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 59.

⁷⁵ GÖZLER, 1998, s. 114.

⁷⁶ GÖZLER, Kemal, "Demokrasi Nereye Gidiyor? Nerede Hata Yaptık", (Erişim) www.anayasa.gen.tr/demokrasi-nereye-gidiyor.htm (Yayın Tarihi: 12 Aralık 2018), 13 Ağustos 2020.

⁷⁷ KÜÇÜK, Adnan, "Ak Parti’nin Başkanlık Sistemi Modelinin ABD’deki Başkanlık Sistemi Modelinden Farklılık Arz Eden Yönleri", KÜSBD, C. VI, S. 1, 2016, s. 45.

eden ABD başkanlık sistemi arasında pek az benzerliğin bulunduğunu söyleyerek, oluşturulan yapının, olsa olsa “*delegasyoncu demokrasi*” veya “*popülist (yarışmacı) otoriter*” bir rejim biçiminde işleyeceğini savunmaktadır⁷⁸. Özbudun’un bahsettiği rejimden neyin anlaşılması gerektiğini daha iyi analiz edebilmek için, bu iki kavramı açıklamakta fayda görüyoruz.

Delegasyoncu demokrasi, demokrasinin kurumsallaşmadığı ülkelerde, iktidarın aşırı kişiselleştiği durumu yansıtarak, devlet başkanlığı seçimlerini kazanan başkanın, anayasal olarak sınırlı bir görev süresiyle başa gelerek, sınırsız yönetme hakkına sahip olduğu iddiasına dayanmaktadır⁷⁹. Başkanın seçimle iş başına gelmesi konusunda demokratik geleneğe yabancı olmayan bu sistemde, belirli bir süreliğine seçilen başkanın, ulusun yüksek çıkarlarının somutlaştırılması, korunması ve yorumlanması için güven duyulan birisi olması önem arz eder. Çünkü başkan ülke çıkarlarının yegâne koruyucusu ve tamamlayıcısıdır⁸⁰. O’Donnell, yeni demokratikleşmiş bazı ülkelerin yaşadığı derin sosyal ve ekonomik krizle delegatif demokrasinin ortaya çıkışı ve işleyişinin yakından ilişkili olduğu kanısındadır; fakat bu parametreleri somutlaştırmaya ve başka parametreler aramaya devam ettiğini de belirtmektedir⁸¹.

Toplum buhranın önleyecek ve yönetimde istikrarı sağlayacak uygun liderin bulunması durumunda, O’Donnell’in deyimiyle “*başkan ve en güvenilir danışmanları siyasetin alfa ve omega’sı*” halini alırlar⁸². Fakat başkanın, ülkeyi, kimseye fazla bir bedel ödetmeden içinde bulunduğu bunalımdan kurtarmayı vaat ederek seçimi kazandığını, ancak faaliyetlerinin halkın pek çok kısmı için önemli maliyetler gerektiren politikalar üzerindeki kaderini belirleme yetkisi göz önüne alındığında, aşırı

⁷⁸ ÖZBUDUN, s. 323.

⁷⁹ TUNÇ, Hasan, “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XII, S. 1-2, 2008, s. 1123.

⁸⁰ OKŞAR, Mustafa, 2017 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Yürütme Erkinin Üstünlüğü, Ankara, Yetkin Yayınları, 2019, s. 39.

⁸¹ O’DONNELL, Guillermo, “Delegative Democracy”, Journal of Democracy, The Johns Hopkins University Press, Vol. V, January 1994, p. 55.

⁸² O’DONNELL, s. 60.

popülerlikten, genel kötüleşmeye geçiş, dramatik olduğu kadar hızlı olma tehlikesini de içerisinde barındırmaktadır⁸³.

Popülist otoriter rejim kavramı ise Alman siyaset filozofu Jan-Werner Müller tarafından ortaya atılmış bir kavramdır⁸⁴. Popülist rejim, eşit olmayanlar arasında yapılacak seçimlerde, seçime katılanları sözde yarışa itecek gücü elinde bulunduran, elitizme, çoğulculuğa ve liberalizme karşı olan, popüler ve halkı sadece kendisinin temsil ettiğine inanan, anayasal düzenin gerektirdiği bütün kurumları ayak bağı olarak gören bir lidere sahip olan rejimdir⁸⁵. Hailbronner ve Landau, popülizmin yaratacağı tehlikelerin önlenmesi ve popülist baskılara karşı bir direniş biçimi bulmak maksadıyla mahkemeleri veya diğer anayasal araçları kullanmayı ve vatandaşları popülist liderleri seçmeye yönelten popüler itici güçleri bulmayı araştırma konusu yapmışlar ve ilk yolun, yani mahkemeler ve diğer anayasal araçları kullanmak suretiyle popülist baskıların bir noktaya kadar önlenebileceği önerisinin daha güvenli olduğu sonucuna varmışlardır⁸⁶. Çünkü popülist rejimlerde iktidar sahipleri, güçlü ekonomik kaynaklara, medyaya ve yargı organına egemen vaziyettedir⁸⁷. Aytaç ve Elçi, ülkemizin, popülist değerleri içselleştiren ve yürütmeye aşırı bir güç yoğunluğunun olduğu büyük bir seçim bölgesi olma özelliğini göz önüne aldıklarında, Türkiye'nin geleceğinde popülizmin egemen model olarak kalmaya devam edeceğini öngörmektedirler⁸⁸.

Sistemin niteliğini belirleme konusundaki nitelendirmeler sadece bunlarla sınırlı kalmamış, delegasyoncu demokrasi ve popülist

⁸³ O'DONNELL, s. 66.

⁸⁴ Bk. MÜLLER, Jan Werner, "The Rise and Rise of Populism?", *The Age of Perplexity: Rethinking the World We Knew*, BBVA Open Mind, s. 65-83, MÜLLER, Jan Werner, *What is Populism?*, University of Pennsylvania Press, 2016.

⁸⁵ ÇAMURCUOĞLU, Gülden, "Çoğunlukçu Demokrasiye Yöneliş Olarak Popülizm", *İNÜHFD*, C. X, S. 1, 2019, s. 278-284.

⁸⁶ HAILBRONNER, Michaela, LANDAU, David, "Introduction: Constitutional Courts and Populism", *Blog of the International Journal of Constitutional Law*, 22 April 2017, (Erişim) <http://www.iconnectblog.com/2017/04/introduction-constitutional-courts-and-populism/>, 23 Haziran 2020.

⁸⁷ OKŞAR, s. 40.

⁸⁸ AYTAÇ, Selim Erdem, ELÇİ, Ezgi, "Populism in Turkey", *Populism Around the World*, Ed. Daniel Stockemer, Springer International Publishing, 2019, p. 103-105.

demokrasinin yanı sıra, Larkins'in "hiper (aşırı) başkanlık", Fish'in "süper başkanlık", modelleriyle de kıyaslamalar yapılmıştır⁸⁹. Belki de şimdilik, Tocqueville'nin demokratik toplumları etkisi altına alan ve şimdiye dek var olmayan farklı bir baskı türünü anlatabilecek bir kelime bulamayıp, eski kelimeleri de yeterli görmeyip, kısacası onu adlandıramayıp, sadece gözlemleriyle açıklamaya çalışması⁹⁰ gibi bir tavır takınmak, yeni hükümet sistemimiz için de gereklidir. Çatlı tarafından hukuk literatürüne kazandırılan "muktedir/erkli demokrasi" kavramı açısından incelediğimizde, demokratikleşme ile yönlendirilebilecek toplumsal değerler alanına müdahale eden ve onu düzenleyen demokrasi anlayışının izin verdiği ölçüde açılım yapılması ve demokrasinin geliştirilmesi mümkündür⁹¹. Muktedir demokrasi anlayışıyla hareket eden İngiltere, ABD gibi bazı devletlerin, diğer devletlerin demokratikleşme sürecine müdahalede bulunduğunu belirten Çatlı, bu çerçevede dışına çıkan devletlerin, muktedir demokrasiler tarafından, otoriter veya totaliter suçlamasıyla karşı karşıya kaldığını da ifade etmektedir⁹². Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin niteliğini belirleme konusunda öğretide, çok sayıda farklı anayasal yorumla karşı karşıya kalsak da yeni hükümet sistemimiz tam olarak şu ya da bu sistemle birebir örtüşmektedir ya da şu sisteme benzemektedir, diyebilmek için henüz erken olmakla birlikte, parlamenter sistemin tamamen terk edildiğini, öte yandan başkanlık sisteminin ve parlamenter sistemin özelliklerinin bazılarının birleştirilmesiyle getirilen yeni sistemde odak noktasının Cumhurbaşkanı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz⁹³.

Demokratik toplumlarda iktidarın yegâne kaynağı olan millet iradesi tek ve bölünmez bir bütün olduğu için, Cumhurbaşkanının eski parlamenter düzenimizde olduğu gibi hem sorumsuz hem de yetkilerinin genişletilmiş olması kabul edilemez bir durumdu⁹⁴. Üstelik yaptığı

⁸⁹ OKŞAR, s. 41-42.

⁹⁰ TOCQUEVILLE, Alexis De, Amerika'da Demokrasi, Çev.: İhsan Sezal, Fatoş Dilber, Ankara, Yetkin Yayınları, 1994, s. 265.

⁹¹ ÇATLI, Mehmet, Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere Bağlamında Muktedir/Erkli Demokrasi, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2019, s. 128-129.

⁹² ÇATLI, s. 130.

⁹³ GÖREN, Zafer, Anayasa Hukuku, 4. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2019, s. 265 para. 152.

⁹⁴ DURAN, s. 100.

işlemler nedeniyle sadece vatana ihanetten sorumlu tutulabilen Cumhurbaşkanını halka seçtirerek demokratik meşruiyetini artırmak denetimi zayıf ve dengesiz bir yürütme pozisyonuna sebep olmaktadır⁹⁵. Bu nedenle oluşturulan yeni düzende Cumhurbaşkanının hem yetkili hem de sorumlu olmasının gayet isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

II. BAKANLAR KURULUNUN KALDIRILMASI VE YÜRÜTME ORGANININ YENİ YAPISI

1982 Anayasasının ilk şeklinde Bakanlar Kurulu, başbakan ve bakanlardan mütevellit olup, yürütme yetkisini fiilen kullanan ve yürütme organının siyasi sorumluluğunu üstlenen kuruldur⁹⁶. Parlamenter hükümet sisteminin en önemli özelliği olarak kabul edilen bu durum, bakanların tek tek veya toplu biçimde yasama organına hesap vererek, icraatlarının müeyyidesine katlanmaları neticesini doğurmaktadır⁹⁷.

Bakanlar Kurulunun kaldırılmasına sebep olan temel unsur, 2017 yılı Anayasa değişikliğiyle düalist yürütme modelinden, monist yürütme modeline geçiş olarak gözükmektedir. Fakat yürütme organının monist sisteme geçişi bir anlık kararlarla olmamıştır. Değişikliğin arka planında, Bakanlar Kurulunun çalışma usulündeki birtakım aksaklıklar ve bu aksayan yönlerin getirdiği yönetim tıkanıklıkları yer almaktadır. Bakanlar Kurulunun çalışma düzeni diğer organlara nazaran oldukça farklı ve girifttir. Bu giriftlik, Bakanlar Kurulunun, meclisin tabi olduğu TBMM içtüzüğü gibi toplanma, çalışma usul ve esaslarını ayrıntılı biçimde düzenleyen herhangi bir yazılı kaynağa sahip olmamasından ileri gelmektedir. Atar da Bakanlar Kurulunun çalışma usulüne ilişkin bir içtüzük çıkarılmasının faydalı olacağını, teamül ve uygulamalarla yürütülen çalışmaların belirsiz ve yetersiz olduğunu savunmuş idi⁹⁸. Belirsizliğin önüne geçmek ve Bakanlar Kurulunun rahat çalışabilmesi amacıyla doktrinde beş ilke kabul edilmiş bulunmakta idi. Bakanlar Kurulunun kaldırılmasının

⁹⁵ YÜCEL, Bülent, "Devlet Başkanı Sorumsuzluğunun Hükümet Sistemine Yansımaları ve Türkiye Uygulaması", Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Akar Öcal Armağanı, C. II, S. 3, 2016, s. 131.

⁹⁶ ÖZBUDUN, s. 309.

⁹⁷ ERDOĞAN, Mustafa, Anayasa Hukukuna Giriş, Ankara, Hukuk Yayınları, 2018, s. 213.

⁹⁸ ATAR, 2017, s. 307.

isabetli olup olmadığı hakkındaki tartışmalarına değinmeden önce bu beş ilkeye kısaca değinmek istiyoruz.

İlk olarak Bakanlar Kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşan kolektif sorumluluk esasına göre hareket eden bir karar organıdır. Yani Bakanlar Kurulunda bulunan tüm bakanlar ve başbakan alınan kararlardan hep birlikte mesul kabul edilmektedir⁹⁹. İkinci olarak, Bakanlar Kurulunda kolejjyallik ilkesi benimsenmiş olup, başbakan ve bütün bakanların aynı yöndeki görüşü doğrultusunda ve aynı anda irade açıklamalarıyla karar alınmaktadır. Bir diğer özellik, Bakanlar Kurulunun homojen niteliğe sahip olması ve kararlarını oybirliği esasıyla ortak yaklaşımla alıyor olmasıdır¹⁰⁰. Dördüncü olarak, Bakanlar Kurulunda, herhangi bir bakanın alınacak karara aykırı hareket etmesi olanaklı olmayıp, tam bir dayanışmanın hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Alınacak herhangi bir karara ima atmak istemeyen bakanın, teamülen istifa etmesi gerekmektedir¹⁰¹. Son olarak Bakanlar Kurulunda gizlilik ilkesi hâkimdir. Bu ilke, kurul toplantılarında bakanların samimi ve serbest olarak görüşlerini açıklamalarına imkân vererek, aynı zamanda sır saklama ve alınan kararları eleştiremeye yükümlülükleri doğrultusunda kolektif sorumluluk ilkesine de hizmet etmektedir.

Aslında saydığımız tüm bu ilkeler birbiriyle bağlantılı olup, Bakanlar Kurulunun özü sayılan, müstakil olarak birbirinden ayıramayacağımız ilkelere riayet ederek aldığı kararların ehemmiyetidir. Gerçekten, başbakan başkanlığındaki Bakanlar Kurulu, nitelikli işlerle mi meşguldü? Bu noktada öncelikle Bakanlar Kurulunun görev sahasına değinmemiz gerekmektedir.

2017 değişikliğinden önce, Anayasanın 113. maddesinde, Bakanlar Kurulunun görev ve yetkilerinin kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. Çeşitli kanunlarda belirlenen bu işlerin çokluğu göze çarpan ilk detaydır. Yine 2017 Anayasa değişikliğinden önce revize edilmeyen haliyle 4904

⁹⁹ TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku (Genel Esaslar), 23. bs., İstanbul, Beta Yayıncılık, 2019, s. 514.

¹⁰⁰ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 342.

¹⁰¹ ATAR, 2017, s. 307.

sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu, 6332 sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu, 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, 8659 sayılı Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu gibi birçok kanunda, Bakanlar Kuruluna düzenleme yapma yetkisi verilmişti. Armağan, bu konuda, ehemmiyetsiz birçok işin Bakanlar Kurulu tarafından görüşülerek karara bağlanması nedeniyle Bakanlar Kurulunun bir nevi fuzuli işgale maruz kaldığını iddia etmektedir¹⁰².

Gözübüyük'ün ve Armağan'ın, Bakanlar Kurulunun birkaç işine ilişkin olarak, eserlerinde değindikleri, *“oyun kağıtlarının satış fiyatları Bakanlar Kurulunca tespit edilir”*, *“Yabancı ülkelerden damızlık hayvan almak üzere teşkil edilecek komisyon üyeleri Bakanlar Kurulunca atanır”*, *“Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsünde asıl görevleri üzerlerinde kalmak üzere öğretim, araştırma ve derleme çalışmalarına geçici katılanlara ders ve konferans saati veya inceleme ve araştırma için ödenecek gündelikler her yıl Bakanlar Kurulunca yeniden tesbit edilir”* şeklindeki örnekler, Bakanlar Kurulunun ehemmiyetsiz işlerine misal olarak gösterilmiştir¹⁰³.

Bakanlar Kurulunun işleyişindeki bu belirsizlik, bir yandan bireyin hukuki güvenliğinin zedelenmesine, diğer yandan da bakanlıklar ve idari teşkilat arasında koordinasyon bozukluklarına ve hükümetlerin siyasi tercihleri doğrultusunda gerçekleşecek birtakım keyfi uygulamalara sebebiyet verebilecek potansiyele sahip idi¹⁰⁴. Gözübüyük, Bakanlar Kurulunun çalışmalarının daha verimli hale getirilmesine ilişkin üç öneriden bahsetmiştir¹⁰⁵. Bunlar, Bakanlar Kurulunun çalışmalarını düzenleyecek bir içtüzüğün çıkarılması, Bakanlar Kuruluna muhtelif yasalarla verilen teferruata ilişkin konuların ilgili bakanlık veya kamu kurumuna devredilmesi ve Bakanlar Kurulunun çalışmalarını düzenleyen Kanunlar ve

¹⁰² ARMAĞAN, Servet, “Bakanlar Kurulunun Çalışma Usullerine Dair Bazı Düşünceler”, İÜHFİM, C. XXXVIII, S. 1-4, s. 234.

¹⁰³ ARMAĞAN, s. 235, GÖZÜBÜYÜK, Şeref, “Bakanlar Kurulunun Çalışma Usulleri”, AÜSBFD, C. XXII, S. 3, 1967, s. 104.

¹⁰⁴ KAHRAMAN, Mehmet, Parlamenter Sistemlerde ve Türk Anayasa Hukuku'nda Bakanlar Kurulunun Görevleri, Yetkileri ve Çalışma Usulü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 275-276.

¹⁰⁵ GÖZÜBÜYÜK, s. 109.

Kararlar Dairesi Başkanlığına ait bazı görevlerin bu kuruluştan alınarak Danıştay'a verilmesidir¹⁰⁶.

Burada, Bakanlar Kurulunun tam olarak hangi aşamada, ehemmiyetsiz kabul edilen işlerle uğraştığını belirlersek ve hukuki açığı tespit edersek, kanaatimizce Bakanlar Kurulunun kaldırılmasına kaynaklık eden soruna çözüm sağlanmış olabilirdi. Durumu şöyle bir örnekle izah edelim.

Bilindiği gibi, iktisadi gayesi olan, halk ve hükümete hizmet etmek, onların ihtiyaçlarını karşılayan işleri görmek için hukuki muamele ve tasarruflarla maddi fiilleri yapmak üzere meydana gelmiş varlıklara, “*idari müessese*” adı verilmektedir¹⁰⁷. Hal böyle olunca idarenin, dış âlemde bir teşebbüs, bir girişim şeklinde görünmesi kaçınılmaz bir hal almaktadır. Yani idare, ekonomik bir amaca varmak üzere ortaya çıkan bir girişim gibi hareket ederek, önce gerçek ve tüzel kişiden ibaret olan bir girişimci gibi davranmalıdır.

Daha sonra bu girişimin eşya, para ve alacaklarından oluşan bir patrimonu olmak zorundadır. İdare bu şekilde halka ve hükümete hizmet edecek faaliyetleri ifa eden çeşitli girişimler şeklinde görününce, bu girişimlerin, birer girişimcisinin bulunması gerekir. Başta Devlet olmak üzere, hukuken bağımsız varlığı olan her bir idare teşkilatı bu girişimlerin, girişimcileridir. Yani her bir idare tüzel kişisi, kamu ve hükümet lehine çalışan birer girişimdir diyebiliriz. Bunların her girişim gibi patrimonuları, hukuki sorumlulukları vardır. Yani yapacakları işler için aynı ve mali araçları olduğu gibi alacaklı ve borçlu durumuna da girerler¹⁰⁸. Bu nedenle kamu adına çalışan bu girişimlerin, farklı hukuki statüde olmaları gerekir. İşte içtüzük, tüzük veya iç düzen kuralları adını verdiğimiz, önceden belirlenmiş ve birçok kişiden meydana gelen her yapının çalışma düzenini sağlayıcı özelliğe sahip bu normlar bütünü, hukuki açıdan tamam olduğu vakit, Bakanlar Kuruluna da bu alanlarda fazlaca görev düşmemiş olacaktır. Bakanlar Kurulunun çalışma usulüne ilişkin bir

¹⁰⁶ GÖZÜBÜYÜK, s. 109.

¹⁰⁷ KALABALIK, Halil, İdare Hukuku Dersleri, 2 c., 5. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, C. I, 2019, s. 357.

¹⁰⁸ ÇAĞLAYAN, Ramazan, İdare Hukuku Dersleri, 7. bs., Ankara, Adalet Yayınevi, 2019, s. 699-700.

ıçtüzüğün oluşturulsa idi, Bakanlar Kurulunun görev sahası daha spesifik işlerle meşgul, anlaşılır ve düzenli hale gelebilirdi.

Bakanlar Kurulunun kaldırılmasının ardından, günümüzde 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle kabul edilen on altı adet bakanlık bulunmaktadır¹⁰⁹. Her bir bakanın kendi bakanlık teşkilatının en üst amiri olduğu, bakanlığının icraatlarından ve emri altındakilerin faaliyet ve işlemlerinden sorumlu olduğu ve bakanlığın merkez, taşra ve yurt dışı teşkilatı ile bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşlarının faaliyetlerini, işlemlerini ve hesaplarını denetlemekle görevli ve yetkili olduğu kabul edilmiştir (1 nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, m. 503/1)¹¹⁰.

Ayrıca bakanlar, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanımı amacıyla bakanlık hizmetlerini mevzuata, Cumhurbaşkanının genel siyasetine, Cumhurbaşkanı karar ve talimatlarına, kalkınma planlarına ve yıllık programlara uygun olarak yürütmekle bakanlığın faaliyet alanına giren konularda diğer bakanlıklarla iş birliği ve koordinasyonu sağlamakla görevli kılınarak, Cumhurbaşkanına karşı sorumlu tutulmuştur (1 nolu CBK, m. 503/2). Görüldüğü gibi sadece Cumhurbaşkanına karşı siyasal açıdan sorumlu tutulan bakanların yasama organına karşı siyasi herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır¹¹¹. Zira bakanlar Cumhurbaşkanı tarafından atanmakta ve görevden alınmaktadır. Öte yandan bakanlar, Cumhurbaşkanının belirlediği politika doğrultusunda kendisine verilen yetkileri kullanan astlar konumundadır; fakat bu

¹⁰⁹ Bu bakanlıkların isimleri şöyledir: Adalet Bakanlığı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı.

¹¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi için bk. Resmî Gazete, 10.7.2018 tarihli ve 30474 sayılı.

¹¹¹ ÇALIŞIR, Kurtuluş Tayanç, Demokrasi ve Türk Tipi Başkanlık Sistemi, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019, s. 74-75, DOĞAN, Bayram, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Yasama Yetkisinin Devredilmezliği Bağlamında Değerlendirilmesi", SÜHFD, C. XXVIII, S. 3, 2020, s. 968.

hijerarşik ilişki anayasadan kaynaklanan hijerarşik ilişki olma özelliğini taşımaktadır¹¹².

Bakanlar anılan görevlerini yerine getirirken, sayısı belirtilmeyen bakan yardımcılarını¹¹³ ve sayısı en fazla on beş olacak şekilde belirtilen bakan müşavirlerinden destek almaktadırlar (1 nolu CBK, m. 504, 505). Ayrıca, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile dokuz¹¹⁴ bakanlığın bünyesinde, Teftiş Kurulu Başkanlığının, beş¹¹⁵ bakanlıkta Rehberlik ve Teftiş Kurulu Başkanlığının, Gençlik ve Spor Bakanlığında, Rehberlik ve Denetim Kurulunun ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığında, Denetim Hizmetleri Kurulunun oluşturulması esasına gidilerek, bürokraside denetimin artırılması ve bürokratik vesayet yerine milli iradenin hâkim olması amaçlanmaktadır¹¹⁶.

Yapılan düzenlemelerden de anlaşılacağı gibi Bakanlar Kurulunun kaldırılması ve Cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletilmesiyle Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde bakanlar, “cumhurbaşkanının birer görevlileri ya da devletin yüksek bürokratları” olarak görülmeye başlamıştır¹¹⁷. Çağlayan’a göre de Anayasada bakanlar ile birlikte Cumhurbaşkanı yardımcılarının atanmasının üst kademe yöneticilerinin atanmasından farklı yerlerde düzenlenmiş olması, Meclis huzurunda yemin etmeleri, görevleriyle ilgili suçlardan ötürü Meclis soruşturmasına tabi tutulmaları, görevleriyle ilgili olmayan suçlar bakımından da yasama dokunulmazlığına

¹¹² ÇAĞLAYAN, 2019, s. 141.

¹¹³ Bakan yardımcılarının farklı hükümet sistemlerindeki konumu için bk. TUNÇ, Hasan, EKİNCİ, Ahmet, “Farklı Hükümet Sistemlerinde Koalisyon İstikrarını Sağlamak İçin Kullanılan Bir Araç Olarak Bakan Yardımcılığı Kurumu”, ERÜHFD, C. XV, S. 1, 2020, s. 80-109.

¹¹⁴ Anılan dokuz bakanlık, Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığıdır.

¹¹⁵ Rehberlik ve Teftiş Kurulu Başkanlığının bulunduğu beş bakanlık, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı olup, bunların dışındaki bakanlıklarda, Teftiş Kurulu Başkanlığı yer almaktadır.

¹¹⁶ FENDOĞLU, s. 634.

¹¹⁷ USLU, Ferhat, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Türk Anayasa Hukuku, 2. bs., Ankara, Adalet Yayınevi, 2019, s. 264-265.

sahip olmaları gibi muameleler, onları siyasi yönleri ağır basan kamu görevlisi konumuna erdirmektir¹¹⁸.

SONUÇ

2017 Anayasa değişikliklerinin en kayda değer yanını, yürütme organı üzerinde yapılan değişiklikler oluşturmaktadır. İki başlı yürütme sistemine dayalı parlamenter hükümet sistemi terk edilerek, başkanlık sistemine daha yakın; fakat parlamenter sistemin de birtakım özelliklerini bünyesine alan “*karma, hibrit, sui generis*” bir yapı ortaya çıkmıştır¹¹⁹. Bu değişiklikleri, sadece yasama ve yürütme arasındaki hukuki farklılıklar olarak değil, aynı zamanda olgusal farklılıklar olarak analiz etmemiz gerekir. Bu olgusal analizi yaparken, yasama organının sadece birkaç yüz kişiyle yürüttüğü yasama faaliyetini, yürütme organının yürütme faaliyetini, yürütme ve idari faaliyet olarak geniş kapsamlı ele alıp, milyonlarca kişiyle yürüttüğünü ve bu kişilerin tüm yurtda her saniye milyonlarca faaliyette bulunduğunu göz ardı etmemeliyiz. Dolayısıyla anılan değişikliklerle ülkemizde yasama ve yürütme organı arasındaki iş bölümü bir hayli değişikliğe uğramıştır. Yeni hükümet sistemimiz çok basit bir tanımlamayla yasama işlevini meclise, yürütme işlevini yürütme organına veren geleneksel iş bölümü¹²⁰ anlayışında olmakla birlikte, yürütme organını temsil eden Cumhurbaşkanının, eskisine nazaran daha kuvvetli bir şekilde, kendini parlamentoya karşı değil, doğrudan seçmenlere karşı sorumlu hissettiği duygusunu pekiştirmiştir. Nitekim bu durum 6771 sayılı Kanunun teklifi aşamasında “*öngörülen hükümet sisteminde yasama ve yürütme doğrudan halk tarafından seçilmekte, her iki kuvvet de meşruiyetini halktan almakta ve yürütme de yasama da halka karşı sorumlu olmaktadır. Kuvvetler birbirinden ayrı, ancak, her iki kuvvetinde birleştiği konu halkın denetiminde halka hizmet etmeleridir*” şeklinde gerekçelendirilmiştir¹²¹.

¹¹⁸ ÇAĞLAYAN, 2019, s. 132-133.

¹¹⁹ ANAYURT, Ömer, Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku), 2. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019, s. 335.

¹²⁰ TEZİÇ, 2019, s. 468.

¹²¹ Bk. 26. Yasama döneminin 2. Yasama yılında yapılan, 2/1504 Esas numaralı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifinin 6. madde gerekçesi, (Erişim) <https://www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-1504.pdf>, 29 Temmuz 2020.

Venedik Komisyonu raporunda da yer aldığı gibi, aslında başlan-
gıçta, parlamenter sisteme uygun yapılandırılan Anayasaya, başkanlık
hükümeti sisteminin zamanla aşılınmış olmasının, teknik açıdan oldukça
ağır görüldüğünü ve uygulamalarda yaşanacak belirsizliklere kapı ara-
layacağını belirtebiliriz¹²². Turhan, başkanlık hükümeti sisteminin tartışıl-
dığı 1990'lı yıllarda da Türkiye'nin parlamenter hükümet sistemiyle baş-
kanlık hükümeti sistemini birleştirerek uygulaması fikrinin, gerginliklere
ve zorluklara neden olacağından bahisle bu konuda çok dikkatli olunması
gerektiğini ifade etmiştir¹²³. Bu görüşüne dayanak olarak da bir ülkenin
ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerinin, tarihi birikiminin aynası oldu-
ğunu, bu değerlerin, siyasi kurumlardan daha önemli olduklarını, siyasi
kurumların kolay değiştirilebileceğini, fakat sosyoekonomik değişimle-
rin, siyasi kurumlar kadar hızlı ve kolay değiştirilemeyeceğini söylemek-
tedir¹²⁴.

2017 Anayasa değişikliğinden önce yürütme organının uygulamalarıyla anayasal sınırları arasında oldukça ciddi farklar bulunmaktaydı. Aralıklı anayasa değişiklikleriyle insicamını kaybeden Anayasamızın yapılan düzenlemelerle ahengini yeniden kazanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda 2017 Anayasa değişikliği, Cumhurbaşkanının hukuki statüsüne ilişkin olarak uzun zamandır süre gelen rejim ve meşruiyet tartışmalarına bir nihayet getirmiştir diyebiliriz. Fakat bu sorunun çözümü için sistem değişikliği mutlak bir gereklilik miydi, yoksa sistem değişikliğinden ziyade bugüne kadar uygulanmak istenen fakat bir türlü istenildiği gibi uygulanamayan sistemin ıslahı daha mı iyi bir çözüm olurdu? Bugün muhalefet parti başkanlarının sıkça ifade ettiği iyileştirilmiş, revize edilmiş parlamenter sisteme dönüş arzusunun pek mümkün görünmediğini ifade edebiliriz. Benimsenen hükümet sisteminin nitelendirilmesinde

¹²² European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), Turkey Opinion On The Amendments To The Constitution Adopted by The Grand National Assembly On 21 January 2017 and To Be Submitted To a National Referendum On 16 April 2017, 10-11 March 2017, Opinion No: 875/2017, CDL_AD, (2017) 005, p. 1-30, (Erişim) [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e), 1 Eylül 2020.

¹²³ TURHAN, s. 165.

¹²⁴ TURHAN, s. 165.

temel unsur yasama ve yürütme arasındaki ilişkinin niteliği¹²⁵ olduğu için yargı organı kuvvetler ayrılığı doktrininde ciddi bir tartışma konusu olmamış, bağımsız olma özelliğini koruyarak¹²⁶, yasama organı tarafından oluşturulan yasaların, yürütme organı tarafından uygulanması neticesinde meydana çıkabilecek uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmaya, istikrar ve dengeyi muhafaza etmeye devam etmiştir¹²⁷. Bu nedenle demokratik sistemlerde, kuvvetler birbirinden ister sert ister yumuşak biçimde ayrılсын, birbirinden bağımsız olan her erkin baskın olmasının ve baskıcı bir yönetime sebebiyet vermesinin önüne geçmek için denge ve denetim mekanizmalarının olması ve uygulanması son derece önem taşımaktadır¹²⁸. Devlet organları nihai olarak birbirlerini dengeleme kuvvetine sahiptir diyebiliriz.

İyi bir yönetim biçimini rasyonel olarak ortaya koymak oldukça güçtür. Kanaatimce kusursuz diyebileceğimiz bir hükümet sistemi tasarımı henüz yoktur, önemli olan devlet ve toplum için en doğru çözümün bütüne uyumunu yakalamaktır. Her hükümet sisteminde olduğu gibi bu sistemle de rejim tikanıklıklarının önlenmesi ve daha rahat hükümet etmeyi sağlayacak bir düzene ulaşılması arzulanmaktadır. Bu maksatla yeni bir işlem tipi olarak düzenlenen Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, Türk tipi başkanlık sisteminin ana karakterini oluşturmaktadır¹²⁹. Kabiliyetli bir idare aracı olması planlanan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kullanım alanları bu nedenle önem taşımaktadır. Hükümet sistemi konusunda alınan siyasi kararlarla devlet organlarına ne kadar yetki verildiğinden ziyade, buradaki asıl güçlük, bu yetkilerin kullanılma aşamasında, yani karar alma aşamasındaki keyfilikte kendini göstermektedir.

¹²⁵ GÜLENER, Serdar, MİŞ, Nebi, "Analiz: Cumhurbaşkanlığı Sistemi", SETA, S. 190, 2017, s. 10, (Erişim) <https://setav.org/assets/uploads/2017/02/AnalizCumhurbaskanligiSistemi.pdf>, 19 Ağustos 2020.

¹²⁶ KUBALI, s. 289.

¹²⁷ ÖZER, Attila, Anayasa Hukuku, 5. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2018, s. 147, ASLAN, Zehreddin, "Temel Hak ve Özgürlüklerin Yürütme Organına Karşı Korunması", İÜİFD, S. 1-2, 1992, s. 336.

¹²⁸ ERDOĞAN, Mustafa, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, Hukuk Yayınları, 2018, s. 119, METİN, Yüksel, Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devletleri ile Latin Amerika Ülkelerinin Mukayesesi, Ankara, Hukuk Yayınları, 2017, s. 43.

¹²⁹ DOĞAN, s. 978.

Önemli olan yasama organının koyduğu kanunları uygulayıcı mercii olan yürütme organının zihni yapısıdır. Sonuç olarak devlet hayatında yönetimin, yani kanunların uygulayıcısı olan yürütmenin başarısı, o devletin kalkınmasının temelini meydana getirmektedir.

KISALTMALAR CETVELİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABMYO	Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AY	Anayasa
AYD	Anayasa Yargısı Dergisi
bk.	bakınız
bs.	basım
C., c.	cilt
CBK	Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi
dn.	Dipnot
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	editör
ERÜHFD	Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İAÜHFD	İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İNÜHFD	İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İYD	İdarenin Yeniden Düzenlenmesi İlkeler ve Öneriler
KAYA	Kamu Yönetimi Araştırma Projesi
KÜSBD	Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
MEHTAP	Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi
p.	page
para.	paragraf
s.	sayfa
S.	Sayı
SÜHFD	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Vol.	Volume
Y.	Yıl
YBHD	Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi

KAYNAKLAR

- AKYILMAZ, Bahtiyar, SEZGİNER, Murat, KAYA, Cemil, Türk İdare Hukuku, 8. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2017.
- ALGAN, Bülent, "Sosyal Devlet Düşerken: Bazı Yanılgılar ve Göz Ardi Edilen Gerçekler", Kamu Hukukçuları Platformu, Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi Konulu Toplantı, 19-20 Mayıs, 2011, Yakın Doğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 261-278.
- ANAYURT, Ömer, Anayasa Hukuku (Temel Kavramlar ve Türk Anayasa Hukuku), 2. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019.
- ARMAĞAN, Servet, "Bakanlar Kurulunun Çalışma Usullerine Dair Bazı Düşünceler", İÜHFİM, C. XXXVIII, S. 1-4, s. 231-246.
- ASLAN, Zehreddin "Temel Hak ve Özgürlüklerin Yürütme Organına Karşı Korunması", İÜİFD, S. 1-2, 1992, s. 335-341.
- ATAR, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 11. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2017. (Kısaltmalarda, ATAR, 2017)
- ATAR, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 13. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2019.
- AYDIN, Öykü Didem, "Biz, Halk Egemenliğin Sahibi": Halkın-Kurucu Meclisi (Anayasa Konvansiyonu) ve Anayasa Yapımı: ABD ve Latin Amerika'nın Genel Çizgilerinden Türkiye İçin Bir Modele Doğru, Ankara, Yetkin Yayınları, 2011.
- AYTAÇ, Selim Erdem, ELÇİ, Ezgi, "Populism in Turkey", Populism Around the World, Ed. Daniel Stockemer, Springer International Publishing, 2019, p. 89-108.
- BAYKAL BENLİOĞLU, Emel, "Fransız Örneği Işığında Kohabitasyon Dönemleri: Cumhurbaşkanı ile Başbakan Çatışması ve Uyumu", The Global: A Journal of Policy and Strategy, C. I, S. 1, 2015, s. 69-101.
- BOZKURT, Fatma Duygu, Türkiye'nin Sivil Anayasa İhtiyacı, Ankara, Adalet Yayınevi, 2018.
- ÇAĞLAYAN, Ramazan, "Yeni Anayasa ve İdari Teşkilat", Liberal Düşünce, Y. 17, S. 66, 2012, s. 77-83.
- ÇAĞLAYAN, Ramazan, İdare Hukuku Dersleri, 7. bs., Ankara, Adalet Yayınevi, 2019. (Kısaltmalarda, ÇAĞLAYAN, 2019)

- ÇALIŞIR, Kurtuluş Tayanç, *Demokrasi ve Türk Tipi Başkanlık Sistemi*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019.
- ÇAMURCUOĞLU, Gülden, “Çoğunlukçu Demokrasiye Yöneliş Olarak Popülizm”, *İNÜHFD*, C. X, S. 1, 2019.
- ÇATLI, Mehmet, *Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri Bağlamında Muktedir/Erkli Demokrasi*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2019.
- DAL, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 125. Birleşim, T.: 11/08/1982, 3. Oturum, C. VII, s. 401, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TU-TANAK/DM_/d02/c007/dm__02007125.pdf, 12 Temmuz 2020.
- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 126. Birleşim, T.: 12/08/1982, 1. Oturum, C. VII, s. 458, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TU-TANAK/DM_/d02/c007/dm__02007126.pdf, 12 Temmuz 2020.
- DEMİRAY, Nezahat, “Mistrust in Constitution Making Process in Turkey”, 25th IVR World Congress of Philosophy of Law and Social Philosophy: “Law, Science Technology”, 15-20 August 2011, Frankfurt, Germany, p. 351-352, (Erişim) <https://core.ac.uk/download/pdf/14523143.pdf>, 16 Temmuz 2020.
- DİKMEN CANIKLIOĞLU, Meltem, *Anayasa Arayışları ve Türkiye: Anayasal İktisat Eleştirisi*, İstanbul, BDS Yayınları, 1998.
- DOĞAN, Bayram, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnemelerinin Yasama Yetkisinin Devredilmezliği Bağlamında Değerlendirilmesi”, *SÜHFD*, C. XXVIII, S. 3, 2020, s. 965-1003.
- DURAN, Lütfi, “III. Cumhuriyetin “Yürütme”si: Kuvvetli İcra mı, Kişisel İktidar mı?”, Bahri Savcı’ya Armağan, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, C. XXIV, S. 221, 1988, s. 95-113.
- ELGIE, Robert, “List of Presidential, Parliamentary and Other Countries” (Erişim) <https://www.semipresidentialism.com/?p=195>, 17 Eylül 2020.

- ERDOĞAN, Didem, "Temel Hak ve Özgürlüklerin Kullanılmasında Karşılaşılan Kavram Karmaşaları", ABMYO Dergisi, C. XXXVIII, 2015, s. 27-36.
- ERDOĞAN, Mustafa, Anayasa Hukukuna Giriş, Ankara, Hukuk Yayınları, 2018.
- ERDOĞAN, Mustafa, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, Hukuk Yayınları, 2018.
- EROĞUL, Cem, "2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler", AÜSBFD, C. LXII, S. 3, 2007, s. 167-181.
- European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission), Turkey Opinion On The Amendments To The Constitution Adopted by The Grand National Assembly On 21 January 2017 and To Be Submitted To a National Referendum On 16 April 2017, 10-11 March 2017, Opinion No: 875/2017, CDL_AD, (2017) 005, p. 1-30, (Erişim) [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e), 1 Eylül 2020.
- FENDOĞLU, Hasan Tahsin, Anayasa Hukuku, 7. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2019.
- GÖREN, Zafer, Anayasa Hukuku, 4. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2019.
- GÖZLER, Kemal, "Demokrasi Nereye Gidiyor? Nerede Hata Yaptık", (Erişim) www.anayasa.gen.tr/demokrasi-nereye-gidiyor.htm (Yayın Tarihi: 12 Aralık 2018), 13 Ağustos 2020.
- GÖZLER, Kemal, Kurucu İktidar, Bursa, Ekin Kitabevi, 1998, (Erişim) <http://www.anayasa.gen.tr/kurucuiktidar.pdf>, 23 Ağustos 2020. (Kısaltmalarda, GÖZLER, 1998)
- GÖZLER, Kemal, Kurucu İktidar, Bursa, Ekin Kitabevi, 1998, (Erişim) <http://www.anayasa.gen.tr/kurucuiktidar.pdf>, 23 Ağustos 2020.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, "Bakanlar Kurulunun Çalışma Usulleri", AÜSBFD, C. XXII, S. 3, 1967, s. 103-111.
- GÜLENER, Serdar, MİŞ, Nebi, "Analiz: Cumhurbaşkanlığı Sistemi", SETA, S. 190, Şubat 2017, s. 10, (Erişim) <https://setav.org/assets/uploads/2017/02/AnalizCumhurbaşkanlığıSistemi.pdf>, 19 Ağustos 2020.

- GÜMÜŞ, İskender, "Tarihsel Perspektifle Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci", *Journal of Political Administrative and Local Studies*, C. I, S. 1, 2018, s. 57-62.
- GÜNDOĞDU, Ahmet, *Sahadan Yeni Anayasaya: Algı, Beklenti ve Talepler*, Ankara, Memur Sendikaları Konfederasyonu, 2011.
- HAILBRONNER, Michaela, LANDAU, David, "Introduction: Constitutional Courts and Populism", *Blog of the International Journal of Constitutional Law*, 22 April 2017, (Erişim) <http://www.iconnectblog.com/2017/04/introduction-constitutional-courts-and-populism/>, 23 Haziran 2020.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki, "2010 Anayasa Değişiklikleri ve Hukuk Devleti", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 2, 2010, s. 387-406.
- KAHRAMAN, Mehmet, *Parlamente Sistemlerde ve Türk Anayasa Hukuku'nda Bakanlar Kurulunun Görevleri, Yetkileri ve Çalışma Usulü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- KALABALIK, Halil, *İdare Hukuku Dersleri*, 2 c., 5. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, C. I, 2019.
- KARATEPE, Şükrü, *Anayasa Hukuku*, Ankara, Savaş Yayınevi, 2013.
- KAYA, Fevzi, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yapılan İdari Reform Çalışmalarının Karşılaştırmalı Analizi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 48, 2016, s. 165-181.
- KUBALI, Hüseyin Nail, *Anayasa Hukuku Dersleri, Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969.
- KUZU, Burhan, "Parlamente Rejimde Devlet Başkanının Konumu ve 1961-1982 Anayasalarında Durum", *İÜHFİM*, C. LIII, S. 1-4, s. 34-90. (Kısaltmalarda, KUZU, Parlamente Rejimde)
- KUZU, Burhan, *Anayasa Hukukumuzda Yürütme Organının Düzenleyici İşlem Yapma Yetkisi ve Güçlendirilmesi Eğilimi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1987. (Kısaltmalarda, KUZU, 1987)
- KÜÇÜK, Adnan, "Ak Parti'nin Başkanlık Sistemi Modelinin ABD'deki Başkanlık Sistemi Modelinden Farklılık Arz Eden Yönleri", *KÜSBD*, C. VI, S. 1, 2016, s.25-64.

- METİN, Yüksel, Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devletleri ile Latin Amerika Ülkelerinin Mukayesesi, Ankara, Hukuk Yayınları, 2017.
- MÜLLER, Jan Werner, "The Rise and Rise of Populism?", The Age of Perplexity: Rethinking the World We Knew, BBVA Open Mind, s. 65-83.
- MÜLLER, Jan Werner, What is Populism?, University of Pennsylvania Press, 2016.
- O'DONNELL, Guillermo, "Delegative Democracy", Journal of Democracy, The Johns Hopkins University Press, Vol. V, January 1994, p. 55-69.
- OKŞAR, Mustafa, 2017 Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Yürütme Erkinin Üstünlüğü, Ankara, Yetkin Yayınları, 2019.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin, Hukuk Politikası'ndan, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2008.
- ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 19. bs., Ankara, Yetkin Yayınları, 2019.
- ÖZÇELİK, Ahmet Selçuk, "Yeni Anayasamız Muvacehesinde Yasama ve Yürütme Organlarının Münasebetleri Hakkında Bazı Düşünceler", İÜHFMD, C. XXVII, S. 1-4, 1961, s. 34-44.
- ÖZDEK, Yasemin, "Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü", Kamu Hukukçuları Platformu, Küreselleşen Dünyada Anayasal Demokrasi Konulu Toplantı, 19-20 Mayıs, 2011, Yakın Doğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 188-251.
- ÖZER, Attila, Anayasa Hukuku, 5. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2018.
- ÖZKOL, Adil, "Çağdaş Parlamenter Demokrasilerde Kuvvetli İcra Eğilimi", AÜHFMD, C. XXVI, S. 1, 1969, s.43-76.
- ÖZKUL, Fatih, 1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Resmî Gazete, 10.7.2018 tarihli ve 30474 sayılı.
- Resmî Gazete, 11.02.2017 tarihli ve 29976 sayılı.
- SEVÜK, Mehmet Yaşar, AKIN, Pınar, "Kamu Politikalarını Etkileyen Resmi, Sivil ve Uluslararası Aktörler", İAÜHFMD, Y. 5, S. 2, 2019, s. 167-183.

- SEYHAN, Feyza Merve, Türkiye’de Uygulanan Hükümet Sistemleri ve 2017 Anayasa Değişikliği ile Benimsenen Hükümet Sistemi, Ankara, Adalet Yayınevi, 2019.
- SEZGİNER, Murat, Günümüz Demokrasilerinde Kuvvetler İlişkisi ve 1982 Anayasası’nda Sorunlar, 2. bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2010.
- SOYSAL, Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 11. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1997.
- SOYSAL, Mümtaz, Cumhuriyet Gazetesi, 09 Haziran 2006, (Erişim) <https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/2006/6/9/2.xhtml>, 20 Temmuz 2020.
- SÖYLER, Yasin, Yeni Başkanlık Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2018.
- TAN, Turgut, “1982 Anayasası Yönünden Yürütme Görevi ve Yetkisinin Niteliği (Güçlü Devlet ya da Güçlü Yürütme)” AYD, C. I, 1984, s. 31-47.
- TANÖR, Bülent, İki Anayasa, 1961-1982, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- TANÖR, Bülent, YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 19. bs., İstanbul, Beta Yayıncılık, 2019.
- TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, (Erişim) https://anayasa.tbmm.gov.tr/calisma_essasari.aspx, 22 Ağustos 2020.
- TBMM Başkanlığı Anayasa ve İçtüzük Sitesi, (Erişim) https://anayasa.tbmm.gov.tr/calismalara_iliskin_belgeler.aspx, 27 Ağustos 2020.
- TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku (Genel Esaslar), 16. bs., İstanbul, Beta Yayıncılık, 2013.
- TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku (Genel Esaslar), 23. bs., İstanbul, Beta Yayıncılık, 2019. (Kısaltmalarda, TEZİÇ, 2019)
- TOCQUEVILLE, Alexis De, Amerika’da Demokrasi, Çev.: İhsan Sezal, Fatış Dilber, Ankara, Yetkin Yayınları, 1994.
- TÖGEL, Akif, “Anayasal ve Militan Demokrasi Algısı Üzerine”, YBHD, S. 1, 2007/3, s. 105-130.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, 5. bs., İstanbul, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, 1982.

- TUNÇ, Hasan, "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XII, S. 1-2, 2008, s. 1113-1132.
- TUNÇ, Hasan, EKİNCİ, Ahmet, "Farklı Hükümet Sistemlerinde Koalisyon İstikrarını Sağlamak İçin Kullanılan Bir Araç Olarak Bakan Yardımcılığı Kurumu", ERÜHFD, C. XV, S. 1, 2020, s. 80-109.
- TURAN, İlter, "Parlamentar Demokraside Denetim İşlevi ve Türkiye", AÜSBFD, C. XXXIII, S. 1, 1978, s. 1-33.
- TURHAN, Mehmet, "Parliamentarism or Presidentialism?: Constitutional Choice For Turkey", AÜSBFD, C. XLVII, S. 1, 1992, s. 153-168.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Aylık Haber Bülteni, "Anayasa Mutabakat Komisyonu Çalışmaları", Ed.: İlhami Giray Şahin, TBMM Basımevi, S. 211, Şubat 2016, s. 5-6, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/meclis_bulteni/s211.pdf, 12 Eylül 2020.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Aylık Haber Bülteni, "Kahraman'dan Anayasa Çalışmalarına Devam Çağrısı", Ed.: İlhami Giray Şahin, TBMM Basımevi, S. 211, Şubat 2016, s. 3-4, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/meclis_bulteni/s211.pdf, 12 Eylül 2020.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Haber Sitesi, (Erişim) https://meclishaber.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=135640, 11 Eylül 2020.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi, Geçmiş Dönem Kanun Tasarı ve Teklifleri Sorgu Formu, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_gd.sorgu_baslangic, 13 Eylül 2020.
- ULUŞAHİN, Nur, "Anayasa Sorunu Üzerine: Sivil Anayasa Tartışmasının Gölgesinde 21 Ekim Referandumu", Ankara Barosu Dergisi, Y. 65, S. 3, 2007, s. 24-34. (Kısaltmalarda, ULUŞAHİN, Anayasa Sorunu)
- ULUŞAHİN, Nur, "Rejim Muhafızlığından ve İki Başlıktan Vazgeçmek", Birikim, S. 219, 2007, s. 18-26.
- ULUŞAHİN, Nur, "Türkiye'de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve

- Tehlikeler”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, C. III, S. 1, 2011, s. 29-38. (Kısaltmalarda, ULUŞAHİN, 2011)
- USLU, Ferhat, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine Göre Türk Anayasa Hukuku, 2. bs., Ankara, Adalet Yayınevi, 2019.
- UYGUN, Oktay, “Yeni Anayasada Merkezîyetçiliğin Azaltılması İçin Öneriler”, 1982 Anayasası’nın 30. Yıl Bilançosu, Ed.: Nihan, Yancı Özalp, Sinem Şirin, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014, s. 83-105.
- YOKUŞ, Sevtap, “Cumhurbaşkanı ve Başbakanın Konumu Üzerinden Türkiye’de Hükümet Sistemi Tartışmaları”, 1982 Anayasası’nın 30. Yıl Bilançosu, Ed.: Nihan Yancı Özalp, Sinem Şirin, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2014, s. 13-41.
- YOKUŞ, Sevtap, Türkiye’de Çatışma Çözümünde Anayasal Arayışlar, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2013.
- YÜCEL, Bülent, “Devlet Başkanı Sorumsuzluğunun Hükümet Sistemine Yansımaları ve Türkiye Uygulaması”, Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Akar Öcal Armağanı, C. II, S. 3, 2016, s. 123-134.
- YÜCEL, Bülent, Temsili Demokratik Sistemde Yasama Erki ve Kural Koyma Faaliyetinin Belirleyicileri (Türkiye Uygulaması Üzerine Bir İnceleme), Ankara, Adalet Yayınevi, 2018.
- (Çevrimiçi) [https:// www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-1504.pdf](https://www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-1504.pdf), 29 Temmuz 2020.
- (Çevrimiçi) <https://www.semipresidentialism.com/>, 15 Eylül 2020.